

RONOR

3 / 1992

EESTIROOTSLASTE
KULTUURI
SELTS

SAMFUNDET FÖR
ESTLANDSSVENSK
KULTUR

RONOR

Silva

22 APRIL 1992

1988.a. kevadel käis Rootsi peakonsul Leningradis Bengt Åkerren Vormsil. Omamoodi ime see ju oli, et teda sinna lubati. Mäletan hästi meie vaimustust, et meil nii kõrge külaline on. Maria õuel Söderbys polnud siis veel lipuvarrast ja me hoidsime meile kingitud Rootsi lippu pildistamiseks käes, aga Oskar Berggreni õuel heiskasime selle pika toki otsa. Oli uhke tunne küll.

Tookord oli ka esimene kord, kus me Rootsi kuninga poole pöördusime. Me nimelt palusime luba tema vanaisa autogrammiga kivi Rooslepa kabeli varemtest Noarootsi kirikusse üle viia. Muidugi oleks seda kivi säilimiseks niikuinii teha tulnud, aga meie tagamõte oli, et ka kuningas meie seltsist teada saaks. Mõni naiivsem lootis koguni, et ehk tuleb kuningas ka meile külla. Ei olnud meie iseseisvustunne siis veel küps arusaamiseks, et meie okupeeritud maale kuningas külla tulla ei saa.

Nüüd on Eesti jälle iseseisev ning maadleb oma majanduse ja demokraatliku ühiskonna ülesehitamise raskustes. Sageli ei usu me veel ise oma iseseisvust. Selles kahtlema sunnivad nii Vene sõjaväe jätkuvad kuriteod meie rahva ja looduse kallal kui ka vene ärimaffia omavoli. Nii on meile väga vaja, et keegi meid tõsiselt võtaks. Siis jaksame jälle pea püsti ja selja sirge hoida. Rootsi kuningapaari visiit vähem kui aasta pärast meie taas-iseseisvumist oli just selline moraalne toetus, mida meie rahvas ja riik vajab. See kinnitab nii idas kui läänes, et Rootsi suhtub meisse tõsiselt ja sõbralikult.

Enne visiiti kirjutasiid ajalehed palju Rootsi kuningakoja eelmistest külaskäikudest Eestisse, millest muul ajal oleks teadnud vaid mõni ajaloolane. Nagu eelmised, nii ka nüüdne külaskäik oli eesti rahvale küll väga tähtis sündmus, aga siiski vaid üks sündmus aja segases kulus.

Teisiti on eestirootslastega. Põlvest põlve on Rootsi kuningas neile tähendanud rohkem, kui kohapealne võim. Ka Vene tsaaririigi ajal pöörduti abisaamiseks ikka kuninga poole. Ka Rootsi kuningas Gustav V külaskäik 1929. a. ja kroonprints Gustaf Adolphi külaskäik 1932. a. tähendasid eestirootslastele palju enamat, kui eestlastele. Mitte ükski rootslastest pole neid unustanud. Mälestusi neist hoitakse meeles ja räägitakse kui kallemaid perekonnapärimusi. Ma tean mitmeid, kes näitavad eelmiste külaskäikude piltidele - see lilledega väike tüdruk olen mina. Nüüd olid nad Noarootsi kirikus ja said jälle "oma kuningat" näha.

Naiisaarelt ja mujalt Tallinna elama asunud rootslasi ja Rootsi-Mihkli kogudust külastas kuningapaar nende kirikus. Nemad pidasid seda kirikuks, kuigi kohapealsed võimud seda ikka veel võimlemisalaiks peavad. Ometi aitaks Rootsi-Mihkli kiriku taastamine võita Tallinnale tuhandeid sõpru kõigis Põhjamaades.

Kuningas Gustav V ja kroonprints Gustaf Adolphi tookordsed külaskäigud andsid eestirootslastele jõudu rootslaseks jääda läbi sõja-aastate ja okupatsiooni poolsajandi. Kuningas Carl XVI Gustafi ja kuninganna Silvia külaskäik andis eestirootslastele selle jõu, et järgmistel aastakümnetel rootslased Eestimaalt ei kao. Ja kuningas sai loodetavasti tunda, et ta pole kuningas ainult Rootsi Kuningriigile, vaid ka kõigile rootslastele kogu maailmas.

Ain Sarv

Under våren 1988 besökte den svenske generalkonsuln i Leningrad Bengt Åkerren Ormsö. Det var nog ett under, att han överhuvud fick tillstånd till det. Jag minns mycket väl vår glädje över att ha en så viktig gäst bland oss. I Marias trädgård i Söderby fanns det då ingen flaggstång, så att den svenska flaggan vi fått i present fick vi själva hålla upp vid fotograferingen. Hos Oskar Berggren kunde vi dock hissa flaggan på en hög stav. Vilken härlig känsla det var.

Det var också då som vi för första gången vände oss till den svenska kungen. Vi bad honom om tillstånd till att flytta en sten med hans farfars namnteckning på från Rosleps kapellsruiner till Nuckö kyrkan. Vi skulle förflytta stenen i alla fall, för att kunna bevara den, så avsikten egentligen var att kungen skulle få veta om vårt samfund. Det fanns några bland oss som t.o.m. hoppades att kungen skulle komma och hälsa på oss. Vår känsla för självständighet var inte så mogen än för att förstå, att kungen inte kunde besöka vårt ockuperade land.

Nu är Estland återigen självständigt och brottas med ekonomiska problem och med svårigheterna att bygga upp ett demokratiskt samhälle. Många gånger tror vi inte ens själva på vår självständighet. Tveksamheten ökar än mer, när man får bevittna den Ryska Arméns fortsatta brott mot vårt folk och vår natur samt den ryska maffians egenmäktighet. Därför är det så viktigt att någon tar oss på allvar. Vi behöver det för att kunna hålla huvudet högt och ryggen rak. Det svenska kungaparets visit, knappt ett år efter vår nya självständighetsförklaring, är just det moraliska stödet vårt folk och vårt land så mycket behöver. Med detta sändes det klara signaler såväl till öst som till väst om att Sverige förhåller sig till oss på ett allvarligt och vänligt sätt.

Före visiten skrev tidningarna mycket om de föregående svenska kungabesöken till Estland, om vilka bara någon historiker visste något om tidigare. Liksom förr, var även det här besöket en mycket viktig händelse för det estniska folket, men förblev dock ännu en händelse i vår tids virrvarr.

Annorlunda är det med estlandssvenskarna. Från generation till generation har den svenska kungen betytt för dem mer än den lokala makten. Även under det ryska tsarväldet vände man sig alltid till kungen när man behövde hjälp. Både kung Gustav V:s besök år 1929 och kronprinsen Gustaf Adolfs besök år 1932 var mycket viktigare för estlandssvenskarna än för esterna själva. Ingen av svenskarna här har glömt den. Minnen från deras besök hålls levande och berättas vidare som familjens dyraste skatter. Jag känner flera som pekar på bilderna från dessa kungabesök och säger - den där lilla flickan med blommorna där, det är jag det. Nu var de åter samlade i Nuckö kyrkan och kunde se "sin kung" igen.

De svenskar som flyttat till Reval från Nargö och andra områden samt den svenska S:t Mikael församlingen besöktes av kungaparet i deras kyrka. De anser det vara sin kyrka, fast de lokala myndigheterna betraktar det fortfarande som en idrottslokal. Att få restaurera svenska S:t Mikaelskyrka skulle hjälpa Reval att vinna tusentals vänner från de nordiska länderna.

Kung Gustav V:s och kronprinsen Gustaf Adolfs dåtida besök gav estlandssvenskarna kraft att förbli svenskar trots krigsåren och den halvt sekel långa ockupationen. Kung Carl XVI Gustafs och drottning Silvias besök i år gav estlandssvenskarna den kraften som behövs för att svenskarna inte skall försvinna från Estland under de kommande årtionden. Förhoppningsvis fick också kungen erfara, att han inte bara är kung för Kungariket Sverige, utan även för alla svenskar i hela världen.

KILDE ROOTSI KUNINGAPAARI REISIST EESTISSE 1992.a. KEVADEL

Hans Lepp

Aprillis oli Eestis pidu - Rootsi kuningas Carl XVI Gustaf ja kuninganna Silvia olid kolmepäevase ametlikul visiidil.

Kes võis paar aastat tagasi arvata, et me saame Rootsi kuningapaari näha Tallinnas, Tartus ja Haapsalus? Alles aasta tagasi võisime hakata sellest unistama, aga keegi ei uskunud ju, et see tõesti juhtub. Aga see sai tõeks. 22. aprillil hommikul võisid Tallinna sadamas seisnud näha, kuidas "HMS Visborg" (*) Tallinna lahes silmapiirile kerkis.

Sõit oli olnud tuuline. Kui laev 21. aprillil Ahvenamaa merele jõudis, kõigutasid lained nii, et küünlajalad, puuviljakausid ja õlleklaasid kuninglikul õhtusöögilaul kajutis ümber kukkusid. Terve päev enne külaskäiku oli Tallinnas sadanud lörtsi, aga kui "Visborg" Tallinna lahele liugles, paistis linna tornidele sõbralik päike.

Siis astusid nad maale - kuningas admiralivormis ja kuninganna oma kauniduses. Majesteetliku tõsidusega andis kuningas au, kuninganna nacratas ja lehvitas. Kõik nägid tema sõbralikku nacratus ja sooje silmi ning need saatsid meid kogu külaskäigu ajal.

Pärast tervitustseremooniat sadamas sõitis tõsine must korteež läbi linna Kadriorgu. Seal vahetati kingitusi, nagu see kombeks on. Kuningas ja kuninganna said kumbki eesti rahvarõivad, presidendipaar sai kuningapaari foto hispaania nahast raamis ja klaasvaasi. Siis läksime läbi pargi lossiaeda ja täpselt nii nagu vanavanaisa Gustav V 1929. aasatal, istutas kuningas tammepuu Eestimaa mulda. Meie ühise ajaloo ja tuleviku sümboliks.

Kui korteež Toompeale sõitis, ütles õukonna pressiseff Elisabeth Tarras-Wahlberg, et oma 15-aastase kuningliku teenistuse ajal pole ta peaaegu kunagi näinud nii palju rahvast tänavatel ja väljakutel. Neid oli lillede ja lippudega ootamas igal pool.

* Hans Majestäts Skepp = Tema Majesteedi Laev

GLIMTAR FRÅN DET SVENSKA KUNGAPARETS ESTLANDSRESA VÅREN 1992

av Hans Lepp

I aprilmånad var det fest i Estland - Sveriges kung Carl XVI Gustaf och drottning Silvia kom då på ett tre dagars officiellt besök.

Vem kunde för några år sedan tro att vi skulle få det svenska kungaparet i Tallinn, Tartu och Haapsalu? Bara för ett år sedan skulle vi kanske ha drömt om att få se dem här, men ingen hade väl knappast trott att det skulle bli verklighet. Men verklighet blev det. Om morgonen den 22 april kunde ni som stod i Tallinns hamn se hur HMS Visborg dök upp vid horisonten i Tallinnbukten.

Det hade varit en blåsig överresa. När fartyget den 21 april gick ut på Ålandshav gungade det så pass kraftigt att ljusstakar, fruktskålar och ölglas dansade ikull på det kungliga supébordet i kajutan. I Tallinn hade snöblandat regn, fallit hela dagen innan besöket, men när Visborg gled in i Tallinnbukten sken aprilsolen vänligt på stadens tinnar och torn.

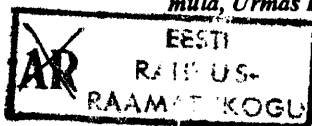
Så steg de iland, kungen i amiralsuniform och drottningen i sin skönhet. Han hälsade majestätiskt allvarligt med honnör, hon log och vinkade. Alla såg vi hennes vänliga leende och varma ögon och vi följde dem under hela besöket i Estland.

Efter hälsningsceremonin i hamnen for en svart allvarlig kortege genom staden mot Kadriorg. Gåvor utväxlades alldeles som sig bör. Kungen och drottningen fick varsin estnisk folkdräkt, presidentparet fick kungaparets fotografi i spansk läderram och en glasskål. Sen gick vi genom parken ner till slotsträdgården och precis som sin farfarsfar, Gustav V gjorde år 1929, planterade kungen en ek i den estniska jorden. En symbol för vår gemensamma historia och framtid.

När kortegen for in till Domberget sade hovets presschef Elisabeth Tarras-Wahlberg att hon nästan aldrig under sina 15 år i kungliga tjänst sett så mycket folk på gator och torg. Överallt stod de och väntade, med blommor och flaggor.

Rootsi kuningapaari külaskäigust saame anda pildi kahepoolselt. Seltsi liige, Rootsi kultuuriaatasee Hans Lepp viibis peaaegu kogu aeg kuningapaari kaaskonnas ja kirjutab n.ö. külalistepoolse pilguga. Kullo Remme Tallinnast ning Kaire Reiljan-Rueter ja Urmas Lauri Haapsalust püüavad näha, kuidas paistis see sündmus meie rahvale. Silmameenutust pakuvad Hjalmar Märška, Arvo Tarmula, Urmas Lauri ja Fred Jüssi fotod.

Det svenska kungaparets besök kan vi belysa från två sidor. Medlem i vårt samfund, Sveriges kulturattaché i Estland, Hans Lepp, fanns nästan hela tiden med i det kungliga följet och skriver s.a.s. från gästernas synvinkel. Kullo Remme från Reval, Kaire Reiljan-Rueter och Urmas Lauri från Hapsal försöker skildra händelsen så som den sågs av den estniska sidan. För bildreportaget svarar Hjalmar Märška, Arvo Tarmula, Urmas Lauri och Fred Jüssi.

Jalutuskäigul läbi linna külastas kuningapaar ka rootsi kirikut Rüülli tänavas. Sissekäik oli chitud Rootsi ja Eesti lippudega ja saalis ootas Mihkli koguduse rahvas, et "oma kuningale" tere tulmast öelda. Oma vanavanaisa, vanaisa ja isa kombel kirjutab kuningas ja seekord ka kuninganna oma nimed marmorplaadile.

Maadlusmatid olid kokku rullitud, poksikotid maha võetud, alles oli ainult võimlemissaali terav lõhn, kui Svea Saarlo ilusas kõlavas rootsi keeles luges kuningapaarile ette tervitusaadressi.

Kui kuningapaar lähenes Rackoja platsile, tihenesid rahvahulgad ja Tallinn paistis olevat karnevalijoovastuses. Kõigist akendest vaatas välja rõõmsaid inimesi, sirutati kaclu ja viibati kätega, et ihukaitsjate laiade selgade tagant näha viivuks kõrgeid külalisi ning kuninganna rõõmsat pilku ja sõbralikku naeratust.

Kui päike 22. aprilli õhtul merre laskus, istus kuninglik seltskond lauda Pirita restoranis. Keegi pole varem ilusamini kaetud õhtulauda näinud ja küllap oli see ammu, kui restorani kelnerid nii laitmatud olid. Aga serveeriti ju Rootsi kuningale ja kuningannale!

Aprillis nii tavalise lumelõrtsiga sõideti 23. aprilli hommikul Tartusse. Kui kuningapaar tohutu rahvahulgaga täidetud Rackoja platsil bussist välja astus, sadas lund ja helbed langesid kui pärlid kuninganna mustadele juustele. See viis mu mõtte ühele mänguasjale, mida tuleb raputada ja siis langevad helbed klaaskupli all pehme lumena aeglaselt üle päkapiku või talvemaastiku. 23. aprillil olid need ilmselt ilmajõud, kes Tartut raputasid ja ennast lõbustasid, vaadates langevaid pehmeid helbeid.

Et buss oli Tartusse veidi hiljaks jäänud, läks meil väga kiireks. Vaevu jõudsid Nende Majesteetid kirjutada oma nime linna külalisteraamatusse, kui tuli rutata järgmisele sündmusele - tseremooniale ülikooli aulas. 60 aastat varem, 1932. a. juunis oli kuninganna vanaisa, kroonprints Gustaf (VI) Adolf olnud Tartu Ülikooli 300. aastapäeva pidustuste aukülaline. Oma kõnes ülikooli aulas avaldas kuningas oma imetlust selle üle, kui suur on Eestis huvi rootsi keele vastu. Anti kingitusi ja peeti veel mitu kõnet, enne kui oli aeg edasi minna. Järgmiseks kavapunktiks oli Gustav Adolphi kuju avamine. Kuju juurde olid rivistunud üliõpilased Rootsi lippudega ja Toomemäe nõlvale olid kogunenud inimeste hulgad. Enne korporatsioonide majas toimunud lõunat jõudsid kuningas ja kuninganna külastada ka ülikooli muuseumi, kus professor Piirimäe andis ajaloolise täpsusega ülevaate kõigest muuseumis leiduvast.

Pärast lõunat jagunesid kuningas ja kuninganna teed kaheks. Kuningas sõitis koos Tartusse saabunud Rootsi keskkonnaministriga Kohtla-Järve loodusõnnetuse piirkonda, kuninganna jäi Tartusse ning külastas lastehaiglat ja Eesti Rahva Muuseumi.

Uunder promenaden genom Tallinn besökte kungaparet också den svenska kyrkan på Riddargatan. Ingången var prydd med Sveriges och Estlands flaggor och inne i salen väntade S:t Mikael's församlingens medlemmar på att få hälsa "sitt kungapar välkommet". I likhet med sin farfarsfar, farfar och far skrev kungen, och denna gång även drottningen, sina namn på en marmorplatta.

Brottarmattorna var bortrullade, sandsäckarna nerhakade, bara den stickande doften av gymnastiksal fanns kvar då Svea Saarlo på vackert klingande svenska läste upp en hyllningsadress till kungaparet.

Då kungaparet närmade sig rådhusplatsen tånade folkmassorna och Tallinn såg ut att vara en stad i karnevalsrya. Från all fönster tittade glada människor ut, man sträckte på huvudet och vinkade för att under ett ögonblick, dolda bakom säkerhetsmännens breda ryggar, få en skymt av de höga gästerna och drottningens glada blick och vänliga leende.

När solen sjönk i havet om aftonen den 22 april satt det kungliga sällskapet till bords ute på restaurang Pirita. Aldrig förr hade någon sett ett vackrare middagsbord uppdukat, och nog var det länge sen sist som restaurangens kypare varit så perfekta. Men så var det ju också Sveriges kung och drottning man serverade.

I typisk aprilväder - snöblandat regn - for vi på morgonen 23 april till Tartu. När kungaparet steg ur bussen på rådhusorget, dit ofantliga människomassor samlats, föll snön och flingorna lade sig som pärlor i drottningens svarta hår. Det hela fick mig att tänka på en leksak, en plastkupa som man skakar på och så faller mjuk snö ner över en tomt eller ett vinterlandskap. Den 23 april var det tydligen vädrets makter som skakade om Tartu och såg den roat på då de mjuka flingorna föll ner.

Eftersom bussen kommit något försenat till Tartu fick vi väldigt brått. Nätt och jämt hade Deras Majestäter skrivit sina namn i stadens gästbok förrän det bar iväg till nästa begivenhet - ceremonin i universitetets aula. Det var 60 år sedan kungens farfar, kronprins Gustaf (VI) Adolf i juni 1932 var i Tartu som hedersgäst vid universitetets 300-års jubileum. I sitt tal i aulan uttryckte kungen sin beundran över det stora intresset som finns i Estland för det svenska språket. Gåvor överlämnades och flera tal hölls innan det var dags att fortsätta. Nästa programpunkt var avtäckningen av Gustav Adolfsstatyn. Vid statyn parade estniska studenter tillsammans med en svensk fanborg och på slutningen till Domen hade massor med människor samlats. Före lunchen, såm åts i studentföreningens hus, hann kungen och drottningen också med ett besök i universitetsmuseet, där professor Piirimäe med historisk noggrannhet redogjorde för allt i museet.

Efter lunchen delade kungaparet på sig. Kungen for, med bl a Sveriges miljöminister som anslutit i Tartu, till naturkatastrofområdet i Kohula-Järve. Drottningen stannade i Tartu och besökte barnsjukhuset och Estlands nationalmuseum.

Õhtul andsid kuningas ja kuninganna "Visborgi" pardal õhtusöögi. Kutsutud oli ligi 100 külalist. Mitte ainult ülemnõukogust ja valitsusest, vaid ka ühiskonna teiste gruppide esindajaid. Eestirootslastest oli kohal Maria Murman Vormsilt. Pärast õhtusööki istus ta veidi aega kuningannaga juttu ajades. Maria rääkis Vormsist, eestirootslastest ja nende saatusest. Kui nad lahkusid, lubas kuninganna saata Rootsist uued keeled tema tsitrile, et ta võiks mängida ja laulda kõigile, kes Vormsile külla tulevad.

Oma viimase päeva Eestis pühendas kuningapaar eestirootslaste aladele. Nii oli teinud ka kroonprints Gustaf (VI) Adolf 60 aastat tagasi. Uuemõisas oli maavanema vastuvõtt ja laulis Taebla kammerkoor. Haapsalu Lossiplatsile oli kuningapaari tervitama kogunenud tuhandeid inimesi. Paljud korteeži teed palistanud koolilapsed olid ise joonistanud Rootsi lipud ja lehvitasid nendega. Lossi kirikus said külalised veel ilusat laulu kuulata. Et kuningat ja kuningannat üllatada, oli väikesesse ristimiskabelisse paigutatud poistekoor ja kui kuningapaar sinna astus, hakkasid nad laulma.

Ennelõunases kavas oli ka muuseumi külastamine, kus Ervin-Johan Sedman rääkis oma eestirootsi keeles neist aladest, kus enne Teist Maaailmasõda elas tuhandeid eestirootslasi. Kuningapaar kuulas suure huviga. Eesti rannikul elanud rootslastest olid nad muidugi kuulnud, aga nende ajalugu nad ei teadnud.

Pärast lõunat sõitis kuninglik buss Noarootsi. Kiriku juures tervitasid kuningapaari mõned vähestest allesolevatest eestirootslastest. Kirikus olid ka kultuuriühingu Svenska Odlingens Vänner esindajad kingituste ja kõnedege. Kirikust sõitsime Pürksisse gümnaasiumi. Kooli suurepärase puhkpilliorkester oli rivistunud trepile ja mängis, nagu peab - kuningale ja isamaale. Ma ei usu, et kogu Eestis oleks paremat puhkpilliorkestrit. Kooli koor laulis rootsi laule ning kaks õpilast andis üle rahvarõivad kroonprintsess Victoria jaoks. Kuningapaar andis tänu-täheks oma foto, mis nüüd chib kooli aula seina.

Aga kõik hea saab kahjuks kord otsa. Kiirustades sõitsid kuninglikud külalised tagasi Tallinna, kus Matkamajas oli kohtumine ajakirjanikega. Televisiooni kaudu võisime kuulda, kui tänuelik oli kuningapaar selle kauni vastuvõtu üle, mis neile igal pool Eestis osaks sai.

Saabus lahkumishetk. Sadamasse oli jälle palju rahvast kogunenud. Päike paistis, lipud plagisesid ja eesti auvahtkond seisis nõorsirges rivis. Kuningas tervitas auvahtkonda ja kõlas Porilaste marss. Laevatrapil pöördusid nad veel korraks, kuningas andis au ja kuninganna naeratas oma sõbralikku naeratust.

Veel kaua pärast seda, kui "HMS Visborg" oli Tallinna sadamast välja sõitnud, seisis kuningas ja kuninganna laeva kaptenisillal.

På kvällen bjöd kungen och drottningen på supé ombord på Visborg. Närmare 100 gäster var bjudna. Inte bara representanter för Estlands riksdag och regering, utan också olika personer som på något vis företrädde andra grupper i samhället. Som representant för Estlandssvenskarna kom Maria Murman från Ormsö. Efter middagen satt hon en liten stund hos drottningen och pratade. Maria berättade om Ormsö, om Estlandssvenskarna och om deras öden. När de skiljdes lovade drottningen att i Sverige köpa nya strängar för Marias cittra så att hon kan spela och sjunga för alla gäster som kommer till Ormsö.

Sin sista dag i Estland tillbringade kungaparet i Estlands svenskbygd. Så gjorde också kronprins Gustaf (VI) Adolf för 60 år sedan. I Uuemõisa tog landshövdingen emot och Taebla kammarkör sjöng. På torget i Haapsalu hade tusentals människor samlats för att hälsa kungaparet välkomna. Flera skolbarn som kantade kortegevägen hade ritat egna svenska flaggor som de viftade med. Inne i slottskyrkan fick gästerna lyssna till ytterligare vacker sång. För att överraska kungen och drottningen hade en pojkkör ställts upp i det lilla dopkapellet och i det ögonblick som då kungaparet steg in i kapellet började pojkarna att sjunga.

På förmiddagsprogrammet stod också ett besök i hembygds museet, där Ervin-Johan Sedman på Estlandssvenska tungomålet berättade om de platser där det före andra världskriget bodde flera tusen Estlandssvenskar. Kungaparet lyssnade mycket intresserade, nog hade de hört talas om svenskarna som bodde längs Estlands kuster men deras historia kände de inte till.

Efter lunch for den kungliga bussen till Nuckö. Utanför kyrkan hälsade kungaparet på några av de få kvarvarande Estlandssvenskarna. Inne i kyrkan uppvaktade också representanter för Svenska Odlingens Vänner med tal och gåvor. Från kyrkan for vi till svenska gymnasiet i Birkas. Skolans utmärkta blåsorkester stod uppställd i trapphuset och spelade - som sig bör, för kung och fosterland. Jag tror inte det finns en bättre blåsorkester i hela Estland. Skolkören sjöng svenska sånger och två elever överlämnade en folkdräkt till kronprintsessan Victoria. Kungaparet tackade genom att överlämna sitt fotografi, vilket nu pryder väggen i skolans aula.

Men allt roligt har ett slut, tyvärr. I ilfart for de kungliga gästerna tillbaka till Tallinn, där de i Matkamaja hade ett sammanträffande med pressen. Vi som följde besöket i TV fick från sändningen i Matkamaja höra hur tacksamma kungaparet var för det fina mottagande de fått överallt i Estland.

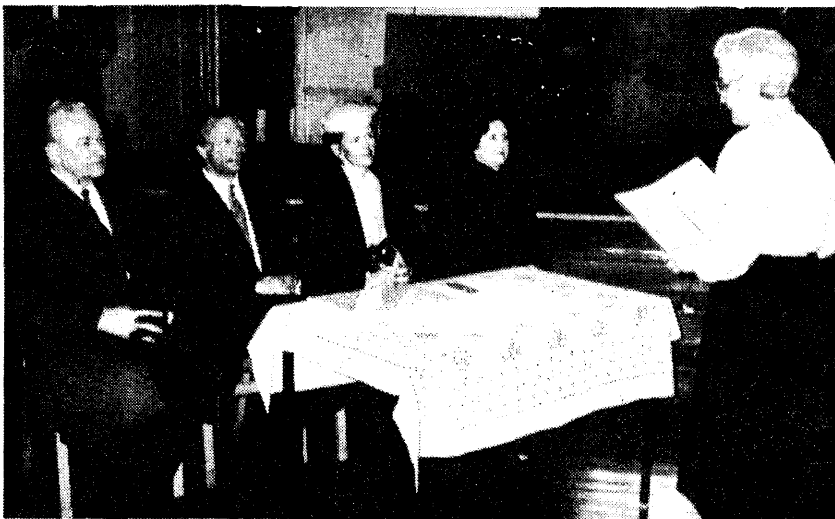
Så kom avskedsstunden. Återigen hade mycket folk samlats i hamnen. Solen sken, flaggorna smattrade och den estniska hedersvakten stod uppställd i en snörrät rad. Kungen inspekterade och man spelade Björneborgarnas marsch. På landgången vände de sig om sista gång, han gjorde honnör och hon log sitt vänliga leende.

Minu lapsed olid kuningajoomusest nii haaratud, et veel mitu päeva pärast seda laulsid nad "Ja jag vill leva jag vill dö i Norden" (*). Ja minulgi pole muud öelda, kui nendega päri olla.

Kungen och drottningen stod kvar på kommando-bryggan en lång stund efter det att HMS Visborg lagt ut ur Tallins hamn.

Mina barn blev så gripna av kungayran att de i flera dagar efteråt sjöng "Ja jag vill leva jag vill dö i Norden" och jag kan inte annat säga än att jag är benägen att hålla med.

* Sönad Rootsi hümnri refräänist: "Põhjalas tahan ma elada ja surra."

KUNINGLIKUD KÜLALISED ROOTSI-MIHKLI KIRIKUS

22. aprillil 1992.a., tuulisel selgel varakevadisel päeval, tulid Rootsi kuningas Carl XVI Gustaf ja kuninganna Silvia Toompca mäest alla ja suundusid ühe vana maja poole Rüütli tänaval nr. 15, mis praegusel ajal on tuntud "Kalevi" treeninguruumidena. Isegi paljudele tallinlastele oli uudiseks, et kunagi, aastatel 1733-1944, asus selles majas Tallinna rootsi koguduse Mihkli kirik.

Kogudus ise on taas virgunud ja võttis kuninglikud külalised ning Arnold Rüütli koos abikaasaga oma kunagises pühakojas vastu. Kuningapaarile anti üle auaadress, mis põhines 84. Taaveti laulul, kuninganna Silviale ja proua Rüütlile kingiti lilli. Kuningas ja kuninganna kirjutasid oma nimed marmorplaadile, tutvusid kiriku ajaloo ja vestlesid veidi aega koguduse liikmetega. Siis jätkus kuningapaari riiklik visiit vastavalt programmile.

Pärast seda kõike on mõni koguduseliige tundnud isegi peitumust. Küllap ootasid nad seoses kuningliku külaskäiguga midagi suurt ja tähtsat, näiteks kirikuhoone üleandmist kogudusele. Ka ajakirjandus ei Eestis ega Rootsis ei omistanud sellele sündmusele erilist tähelepanu. Kuid meie tuttavaid Rootsis üllatasid need rõõmsad uudised väga, eriti aga teade, et kõrged külalised viibisid kirikus kogunisti 20 minutit! Nad ütlesid, et Rootsis pole just palju linnu, mis niisuguse au osaliseks oleksid saanud.

See, et kuninglik külaskäik meie kirikusse teoks sai, oli tegelikult paljude inimeste jõupingutuste vili. Rootsi-maa poolelt peab nimetama Stockholmi piiskoppi Henrik Svenungssoni, samuti sõpru Vårby Gårdi ja Immanueli kogudustest. Eestis viibijatest võlgne me tänu Rootsi saatkonnale ja Eesti Evangeelsele Luterlikule Kirikule.

Võib vist öelda, et raske on üle hinnata kuningliku külaskäigu tähtsust meie kogudusele. Ma usun, et need noored inimesed, kes seal juures viibisid, jutustavad sellest kord oma lastelastele. Vanasti ehitati mõnikord kirikuid nõnda, et nende tegelikust suurusast sai aimu alles kaugelt vaadates. Selliste nähtuste hulka tundub kuuluvat ka kuninga ja kuninganna külaskäik.

Kullo Remme

KUNINGAPAAR LÄNEMAAL

24. aprill oli Läänemaa suurpäev, sest pärast 60-aastast ootamist oli au vastu võtta kuninglikke külalisi, Rootsi kuningat Carl XVI Gustaf'i ja kuninganna Silviat.

KUNGAPARET I S:T MIKAELSKYRKAN

Den 22 april 1992, en blåsig men klar förvårdag, kom Sveriges kung Carl XVI Gustaf med drottning Silvia ned från Domberget i Tallinn och begav sig till ett gammalt hus på Riddargatan 15, som är numera känt som träningslokaler för idrottsföreningen Kalev. Det var en nyhet även för många Tallinnbor, att en gång i tiden, 1733-1944, fanns svenska församlingen S:t Mikaelsskyrka i denna byggnad.

Församlingen själv har återupplivats och man tog emot de kungliga gästerna samt Estlands president Arnold Rüütel med maka i sitt forna tempel. Kungaparet gavs en hedersadress, inspirerad av Psalm 84, man skänkte blommor till drottning Silvia och fru Rüütel. Kungen och drottningen skrev sina namn på en marmorplatta, gjorde sig bekanta med kyrkans historia och pratade en kort stund med församlingsmedlemmarna. Då måste statsbesöksprogrammet fortsätta.

Efteråt var några i församlingen t.o.m. lite besvikna. De hade väl väntat sig, att någonting stort och viktigt skulle hända i samband med kungabesöket, t.ex. återlämnandet av byggnaden till församlingen. Dessutom blev händelsen inte särskilt uppmärksam i pressen, vare sig i Estland eller i Sverige. Men våra svenska bekanta blev alldeles förvånade över den glädjande nyheten, särskilt när de fick veta, att kungaparet hade stannat i kyrkan i hela 20 minuter! Det finns inte så många städer i Sverige, vilka så stor ära kommit till del, säger de.

Det var faktiskt resultatet av mångas ansträngingar, att kungabesöket till vår kyrka kunde ske. I Sverige skall vi nämna Stockholms biskop Henrik Svenungsson och våra vänner bland församlingarna i Vårby Gårds kyrka och Immanuelsskyrkan. Här i Estland står vi i tacksamhetsskuld till Sveriges ambassad och Estniska Evangeliska Lutherska kyrka.

Det är svårt att överskatta kungabesökets betydelse för vår församling. Jag tror att de ungdomar som har upplevt detta skall en gång berätta om det för sina barnbarn. Några gamla kyrkor är byggda på ett sådant sätt, att man bara på håll begriper deras verkliga storlek. Det svenska kungaparets besök tycks vara ett liknande fenomen.

Kullo Remme

KUNGAPARET I VIK

Den 24 april var en stor dag för Vik för efter en väntan på 60 år hade man åter den äran att ta emot kungliga gäster - kung Carl XVI Gustaf och drottning Silvia.

Päev algas

Uuemõisa lossis,

kuhu olid kuningapaari vastu võtma kogunenud Läänemaa kõrgeimad ametnikud - maavolikogu eestseisuse ja maavalitsuse liikmed ning ülemnõukogu saadikud. Kell 10.15 jõudsid Nende Majesteetid Uuemõisa. Läbi rahvarõivais tantsijate spaleeri suunduti koos saatjatega lossi, mille trepil juba ootasid maavanem Andres Lipstok ja maavolikogu esimees Toomas Viloosius.

Valgesse saali sisenemisel mängis vaikne muusika ja seejärel tervitas külalisi lauluga Taebla kammerkoor. Pärast maavanema tervitust ja Läänemaa lühitutvustust vahetati kingitusi. Kuninglikus varakambris on nüüd Läänemaa vapiga Ungru kivist karikas, mille valmistas A/S "Lossikivi" meister Raul Kuuse ning Haapsalu sall, mille on kudunud Helga Puusepp. Sama mustri Haapsalu sall kingiti 1932. aastal Rootsi kroonprintsile.

Pärast tseremoonia lõppu sõitis kuningapaar saatjatega Haapsallu, kus

Lossiplatsile

kogunenud haapsallased neid juba ammu pikisilmi ootasid. Kuningapaari teed politseimaja esiselt lossini ääristasid koolilapsed, käes Rootsi lipud ja mõnel ka kimbukene kevadlilli, lootuses need kuningannale kinkida. Rahvas sai mitu korda ärevalt ohata, enne kui see päris õige buss kuningapaariga Lossiplatsile saabus.

Siis nad tulid. Juba bussi trepilt tervitas kuninganna inimesi oma päikeselise naeratusega. Mõõda spaleeri min-di lossikirikusse. Teel pidi kuningapaar küll mitu korda peatuma, sest keelule vaatamata tahtsid väikesed tüdrukud oma suurele lemmikule lilli kinkida ja kuninganna Silvia paistis selle üle tõesti hea meel olevat.

Lossikiriku

uksel tutvustati kõrgetele külalistele Lääne praosti Tiit Salumäed. Kirikus ootasid külalisi koguduse liikmed. Kuningapaari sisenedes laulsid koguduse koorid ja rahvas tõusis tervituseks püsti. Tiit Salumäe tutvustas praostkonda ja kiriku ajalugu ning kõrgetele külalistele kingiti O. Soansi gravüür "Eesti kirikud" ja Uus Testament. Nende Kõrgused viidi ka ristimiskabelisse, kuhu äsja oli Siberis hukatud emade mälestuseks paigutatud Emaaltar. Sel ajal, kui kuninglik paar lossikirikus viibis, korraldati Lossiplatsil spaleer ümber - lossivärvast muuseumini. Inimesed platsil ootasid kannatlikult, et vähemalt kord veel kuninganna võluva naeratuse osaliseks saada.

Muuseumi

ukse ees seisid juba linnapea Tiit Beeren, muuseumi direktress Õnne-Eha Kabrits ja Eestirootslaste Kultuuri Seltsi esimees Ervin-Johan Sedman. Muuseumis uudistas kuningapaar esmalt pr. Kabritsa au ja uhkust - Rootsi aega

Dagen började i

Nyhovs slott,

där länets högsta tjänstemän - ledamöter i styrelsen för länsfullmäktige och länsstyrelsen samt parlamentsledamöter - hade samlats. Klockan 10.15 var Deras Majestäter framme i Nyhov. Mellan rader av uppställda folkdräktsklädda dansare begav sig kungligheterna med följe till slottet, på vars trappa landshövding Andres Lipstok och ordföranden i länsfullmäktige Toomas Viloosius väntade.

Vid inträdet i Vita salen klang stilla musik och därefter sjöng Taebla kammarkör. Efter en välkomsthälsning från landshövdingen och en kort presentation av länet utväxlades gåvor. I kungliga skattkammaren finns numera en bågare av Ungru kalksten (tillverkad av mästare Raul Kuusk vid AB Lossikivi) och en s.k. Hapsal sjal (stickad av Helga Puusepp). En Hapsal sjal med samma mönster gavs år 1932 till den dåvarande svenske kronprinsen.

Efter ceremonin reste kungaparet med följe till Hapsal, där hapsalborna som hade samlats på

Slottsplatsen

hade sedan länge stått och väntat på dem. Kungaparets väg till slottet kantades av skolungdomar med svenska flaggor och buketter av vårblommor i hopp om att kunna ge dem till drottningen. Folk hade flera gånger suckat spånt innan den rätta bussen med kungaparet anlände till Slottsplatsen.

Och så kom de. Redan i bussdörren hälsade drottningen folket med sitt solskensleende. Genom den samlade mängden gick man till slottskyrkan. På vägen dit fick drottningen stanna till flera gånger för trots förbudet ville små flickor ge sin stora favorit blommor och drottning Silvia föreföll vara verkligen glad över detta. I porten till

Slottskyrkan

presenterades prost Tiit Salumäe för de höga gästerna. Inne i kyrkan väntade församlingsborna på de höga gästerna. Vid kungaparets inträde sjöng församlingens körer och folk reste sig för att hälsa kungen och drottningen. Tiit Salumäe presenterade sitt kontrakt och kyrkans historia och kungaparet gavs Olev Soans gravyr "Estlands kyrkor" och Nya Testamentet. Deras Majestäter fick också se dopkappellet, där man nyligen hade placerat Moderaltaret till minne av de mödrar, som omkommit i Sibirien. Samtidigt som kungaparet vistades i slottskyrkan, hade folk bildat om spaljén om kungaparets väg från slottsporten till museet. Människor väntade tåligt för att åtminstone en gång få se drottningens ljuva leende. Utanför

museets

port stod redan borgmästare Tiit Beeren, museichefen Õnne-Eha Kabrits och ordföranden för Samfundet för Estlandssvensk Kultur Ervin-Johan Sedman. Väl inne i

kajastavat väljapanekut. Suurem üllatus oli kuningal siis, kui Ervin-Johan Sedman Vormsi pilte tutvustades osutas suursaatkonna kultuuriaatšce Hans Lepa tädile. Kuninga imestust ja äratundmisrõõmu, et Vormsi seondub Tema Majesteedi lähikondsetega, nautis ka kuninganna Silvia.

Et kuninga vanavanaisa, kuningas Gustaf V oli suur arheoloogiahuviline, uudistas kuningapaar ka muuseumi varajase ajaloo väljapanekuid. Kroonprints Gustaf Adolffi 1932. aasta visiiti kajastav väljapanek tekitab elevust nii Nende Majesteetidest kui ka saatjaskonnas. Rootsi suursaadik Eestis Lars Grundberg on aga Läänemaa olude ja ajalooa niivõrd kursis, et võiks igale külalisele suurepärase giid olla.

Esialgu oli Haapsalu linna ja Muhu valla kingituste üleandmine kavas muuseumi eesruumis, kuid kuningapaari uudistama tulnud rahva meeleheaks korraldati see muuseumi trepil. Läänemaalt pärit tõlk Jüri Soldin pidi kuningale mitu korda selgitama Muhu vallavanema Julius Prii kingitud jändriku kadakakepi ajalugu - kepp tehti nimelt kroonprintsile tuloku auks 60 aastat tagasi, kuid siis jäi see üle andmata. Samal ajal vestles kuninganna Silvia talle muhu sussid kinkinud neiuga.

Pärast muuseumikäiku istusid Nende Majesteetid bussi, et teha Haapsalu linnas ka väikene ringsõit, mis lõppes "Pipi" kohviku juures. Seal oli nimelt kuningapaarile lõunalaud kactud. Enne, kui eimestama saadi asuda, palus pansionaadis ühe toa üürinud Rootsi Televisioon Carl XVI Gustaf'ilt veerandtunnise intervjuu.

"Pipi" kokkadele oli 24. aprill alanud juba varavalges, sest just nii varakult hakati kuninglikku lõunasööki ette valmistama. Kohalike kokkade käe alt toodi lauale külm-roog seksar, praad "Pipi pats" ja magustoit "Annika". Pärast sööki kinkis firma "Westra" tegevdirktor Hannes Saarsoo kuningapaarile Ilon Wiklandi graafilise lehe. "Pipi" töötajatele jääb kuningliku paari külaskäiku meenutama pilt autogrammidega.

"Pipist" väljudes jätsid kuningas ja kuninganna hüvas-ti haapsallastega, kes nüüd Lossiplatsilt "Pipi" juurde val-vesse olid asunud, et viimase aja suurimaid külalisi veel kord oma silmaga näha ja sellest lastelastelegi jutustada. Kohal oli ka Läänemaa inimestele väga tuntud linna-kodanik Gunnar, kel küll kuningapaariga juttu puhuda ei õnnestunud, kuid Rootsi suursaadiku Lars Grundbergi sai ta jutule küll. Haapsalust sõitis kuninglik paar Noarootsi.

Noarootsi kirikusse

oli lisaks Noarootsi enda rahvale kogunenud eestirootslasi Vormsilt, Vihterpalust, Tallinnast ja mujalt. Tulnud oli ka eestirootslasi Rootsist ning Noarootsi endise kirikuõpetaja Sven Danelli tütar Öie koos abikaasa Folke Nilssoniga, Slöta koguduse õpetajaga. Kirikuvärvavas võtsid kuninglikke külalisi vastu koguduse õpetaja Leevi Reinaru ja vallavanem Ülo Kalm ning eestirootslaste esindajad. Koos

museet beskådade kungaparet inledningsvis fru Kabrits största stolthet - expositionen över svensktiden. Men mest överraskad blev kungen säkert, när Ervin-Johan Sedman under sina kommentarer till Ormsö-bilderna utpekade den svenske ambassadens kulturattaché Hans Lepps faster. Kungens förvåning och glädje över att Ormsö har band till hans nära medarbetare delades också av drottning Silvia.

Eftersom farfarsfar till Hans Majestät, kung Gustaf V även var mycket intresserad av historia besåg kungaparet också museets exposition över forntid. Expositionen som återspeglade kronprins Gustav Adolfs besök i Estland 1932 väckte livligt intresse hos såväl Deras Majestäter som deras följe. Den svenske ambassadören i Estland Lars Grundberg visade sig dock redan vara så väl insatt i Viks förhållanden och historia att han mycket väl kunde agera som välutbildad guide åt vilken gäst som helst.

I början hade man tänkt överlämna gåvor från Hapsals stad och Moon kommun i museets hall men till allt folkets stora glädje, som hade samlats för att se kungaparet, överlämnades gåvorna på trappan till museet. Tolken Jüri Soldin (han kommer f.ö. själv från Vik) fick för kungen utförligt berätta historien om den skrovliga enekäpp som var en gåva från kommunalordföranden på Moon, Julius Prii. Käppen hade nämligen blivit tillverkad för kronprinsen för 60 år sedan men överlämnades aldrig. Samtidigt hade drottning Silvia ett samtal med flickan som gav henne speciella broderade tofflor från Moon.

Efter museibesöket satte sig Deras Majestäter i bussen för en liten rundtur i staden Hapsal, vilken avslutades utanför kafé Pippi. Där var nämligen lunchbordet dukat åt kungaparet. Innan man kunde slå sig ner vid lunchbordet bad emellertid Sveriges Television som hade hyrt ett specialrum på det intilliggande pensionatet, Carl XVI Gustaf om en kvarts timmes intervju.

För kockarna på Pippi hade den 24 april börjat redan i gryningen, eftersom det var då de fick inleda förberedelserna till lunchen. Pippis kockar lagade för kungaparet kallskuret, varmrätten *Pippis hårfläta* och esterrätten *Annika*. Efter maten överlämnade företaget Westras VD Hannes Saarsoo till kungaparet ett grafiskt blad av Ilon Wikland. Som ett minne av kungaparets besök behåller Pippis personal ett fotografi med autofrafer.

Efter lunchen tog kungen och drottningen farväl av hapsalborna, som nu hade flyttat från Slottsplatsen till Pippis dörrar för att än en gång med egna ögon se de senaste decenniernas viktigaste gäster och även berätta om detta för sina barnbarn. På plats fanns också den för hapsalborna välkände borgaren Gunnar som visserligen inte lyckades komma till tals med kungen, men med ambassadör Lars Grundberg blev det av ändå. Från Hapsal åkte kungaparet till Nuckö, där förutom nucköborna estlandssvenskar från Ormsö, Vippal, Reval och annorstädes hade samlats i

mindi kirikusse, kus oreli saatel laulis Tacbla kammerkoor, kes oma lauluga on kaunistanud vist kõiki eestirootslaste suursündmusi.

Tervituspalve pidas ilusas rootsi keeles Leevi Reinaru ning kinkis kuningapaarile kiriku pildi. Tema järel tervitas külalisi Ülo Kalm. Siis said võimaluse eestirootslastel ja sellest kujunes väga südamlük hetk. Oskar Friberg Vormsilt andis kuningale Anders Rönblomi lugulaulu kroonprintsile külaskäigust, mille kunstnik Anu Purre oli ilukirjas üles kirjutanud ja nahka köitnud. Kuningas kahtles, kas ta nii peent kirja lugeda mõistab. "No eks pea kuningas siis kooli õppima minema," arvas selle peale Oskar. Agneta Tomingas kinkis kuningannale omavalmistatud Vormsi rahvarõivastes nuku. Sven Salin andis värske raamatu eestirootslaste ajaloo, Folke Nilsson aga Sven Danelli raamatu "Guldstrand".

Traditsiooniks on saanud, et kuninglikud külalised jäädvustavad eestirootsi kirikuid külastades oma nime kivile. Kroonprintsile külaskäigust 1932.a. pärit nimekivi Rooslepa kabelist on praegu hoiul Noarootsi kirikus. Selle kõrvale oli altariruumi paigutatud uus kivi, nii et Carl XVI Gustaf sai esiisade traditsiooni jätkata.

Kogu südamlük kohtumine kirikus kestis tublisti kauem, kui esialgu kavandatud. Muret tegi see vaid sõidu tehnilistele korraldajatele, ei külalistel ega vastuvõtjatel polnud midagi kauni hetke pikendamise vastu.

Järgmiseks peatuspunktis

Noarootsi koolis

oli kõrgeid külalisi kaemas terve koolipere. Väiksemad seisid Rootsi lipukestega tee ääres, suuremad ootasid kuningapaari rootsi keele klassis. Nagu ikka Eestimaal, kõlas pillimäng ja laul. Seekord nii eesti- kui rootsikeelne.

Noarootsi koolipere andis kuningapaarile Noarootsi rahvarõivad, mis on mõeldud kingituseks kroonprintsess Victoriale.

Kui kuningas ja kuninganna koolimajast lahkusid, seisid rahvarõivais koolilapsed veel aknail, et oma lemmikutele järele lehvitada. Kuninganna märkas seda ja veel kord valgustas tema naeratus ja käeviihe sombust ilma.

Päev Läänemaal lõppes ja Nende Majesteetid sõitsid tagasi Tallinna.

Kaire Reiljan-Rueter, Urmas Lauri ja Ain Sarv

Nuckö kyrka.

På plats fanns också estlandssvenskar från Sverige och f.d. Nuckö-prästen Sven Danells dotter Öie med make Folke Nilsson, präst i Slöta församling. I porten möttes de kungliga gästerna av församlingens präst Leevi Reinaru och kommunalordförande Ülo Kalm samt företrädare för estlandssvenskarna. Alla tillsammans begav sig till kyrkan, där Tacbla kammarkör, som nog förskönat alla estlandssvenska storevenemang, sjöng till orgelackompanemang.

En välkomstbön på klingande svenska hölls av Leevi Reinaru, som sedan gav kungaparet en bild av sin kyrka. Efter honom höll Ülo Kalm ett välkomsttal. Då fick estlandssvenskarna tillfälle att tala. Och detta blev en gripande stund. Oskar Friberg från Ormsö gav kungen Anders Rönbloms visa om kronprinsens besök, som konstnär Anu Purre hade präntat ned i skönskrift och bundit i läder. Kungen sade sig vara tveksam om han kunde läsa så fin skrift. "Nå, då får kungen gå i skola," tyckte Oskar. Agneta Tomingas gav drottningen en egenhändigt tillverkad docka i Ormsö bygdedräkt, Sven Salin en nytryckt bok om estlandssvenskarnas historia, medan Folke Nilsson överlämnade Sven Danells bok "Guldstrand".

Det har blivit en tradition att kungliga gäster under sina besök i estlandssvenska kyrkor även förevigar sina namn på sten. Från kronprinsens besök 1932 förvaras idag en sten med hans namnteckning från Rosleps kapell i Nuckö kyrka. Vid dess sida hade man i altarrummet placerat en ny sten så att Carl XVI Gustaf kunde upprätthålla sina förfäders tradition.

Det varma, gripande mötet i kyrkan varade betydligt längre än man ursprungligen hade räknat med. Dock var det bara de tekniska arrangörerna som var bekymrade över detta, för vare sig gäster eller värdar hade någonting emot att den vackra stunden blev åtskilligt förlängd.

I Nuckö skola

hade såväl elever som lärare samlats för att få se de höga gästerna. De små stod med svenska flaggor vid väggkanten och de större uppträdde för kungaparet eller väntade på dem i klassrummet för svenskundervisning. Liksom överallt i Estland hördes även här musik och sång. Den gången både på estniska och svenska.

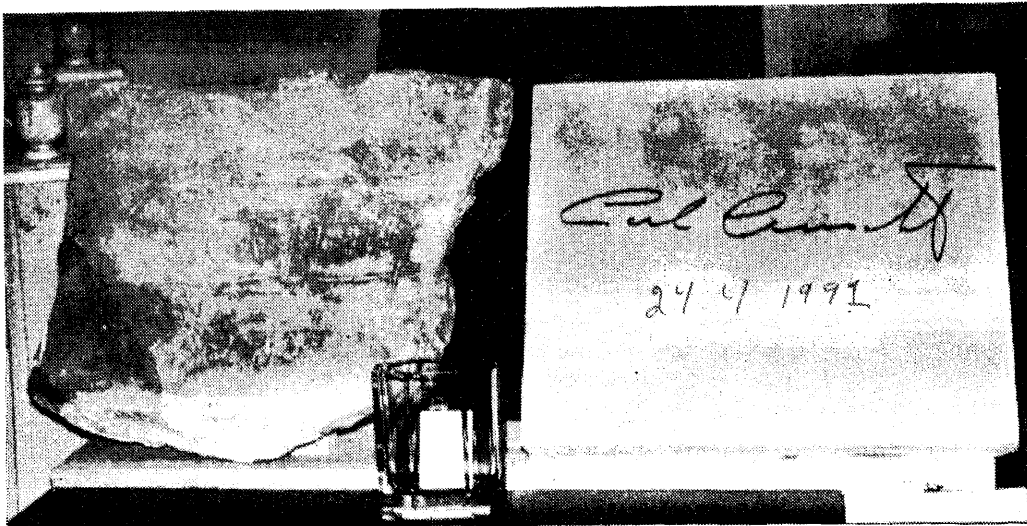
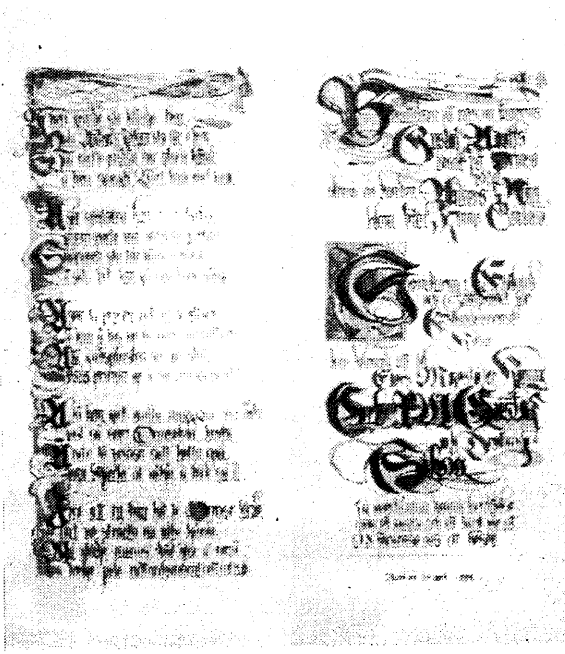
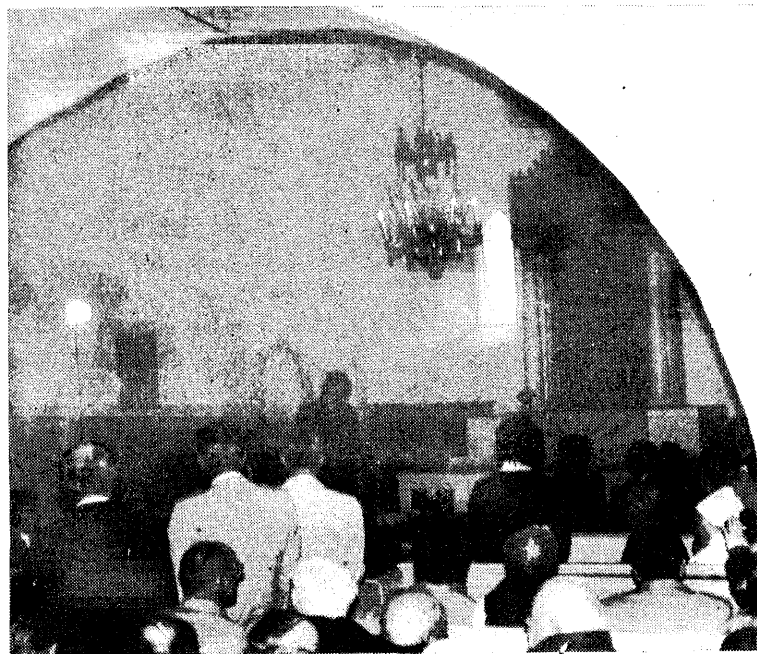
Nuckö skola överlämnade till kungaparet nuckö allmogedräkt för kronprinsessa Victoria.

När kungen och drottningen lämnade skolan, stod folkdräktsklädda elever i fönstren för att vinka till sina kungliga favoriter. Drottningen märkte det och än en gång lyste hennes leende och glada vink upp den mulna dagen.

Dagen i Vik var slut och Deras Majestäter reste tillbaka till Tallinn.

Kaire Reiljan-Rueter, Urmas Lauri och Ain Sarv

Noarootsi leheküljed • Nuckösidor

Tööde käigust Pürksi mõisahoone ja Noarootsi pastoraadi taastamisel, raamatukogust ning muust

Pürksi mõisahoone ehitus on momendil ülimalt aktuaalne, kuna kogu Noarootsi Gümnaasiumi, samuti ka seltsi arhiivi ja raamatukogu tegevus seisab otseselt selle taga. Sellel aastal Pürksi härrastemaja korda seada siiski ei õnnestu. Ehituskulud kipuvad üle pea kasvama, kevadise seisuga läks restaureerimise lõpetamiseks tarvis 2 miljonit krooni. Probleemi arutati isegi Ülemnõukogu tasemel, kuid ka seal pole midagi loota. Lääne Maakonnavalitsus on lubanud omalt poolt eraldada 100 000 krooni, millest aga kauaks ei piisa. Ka need 200 000 Rootsi krooni, mille annetas Noarootsi Gümnaasiumile Rootsi ärileht "Dagens Industri", suudavad äärmisel juhul tagada selle, et ehitus päriselt seisma ei jää. Pastoraadihoonega, mis peaks tulevikus eestirootslaste muuseumi käsutusse minema, olukord nii pakiline ei ole, kuigi töid iseenesest oleks isegi enam kui mõisahoone peal. Kogu ehitise lõplik restaureerimine võtab esialgsete arvestuste järgi aega 3-4 aastat.

Kuninga külaskäik läks igati korda, muret tekitas veidi vaid ajapuudus ümbruskonna koristustöödel. Siiski tuleks mainida pastoraadi pargi puhastamist võsast ning nn. vana surnuaia kohendamist. Tulevikus oleks plaan töid vanal surnuaial jätkata, kui võimalik, oleks tore ka sealsed hauad registreerida ning surnuaed kaardistada.

Seltsi raamatukogu ja arhiivi tegevus on takistatud, nagu eespool mainitud, terava ruumipuuduse tõttu. Puudub võimalus kogusid sisuliselt korraldada ja eksponeerida.

Kogude komplekteerimine käib, SIDA-st saadud toetuse abiga on õnnestunud hankida mitmeid väga väärtuslikke teatmeteoseid ning teaduslikke seeriaid, samuti arvukalt üksikkäsitlusi nii Eesti kui ka Rootsi kultuuri ja ajaloo kohta. Pidev on kontakt Rootsi juhtivate raamatuantikvariaatidega. Oma annetustega on raamatukogu loomisele kaasa aidanud mitmed eraisikud (eriti tahaks siinjuures tänada Stockholmis elavat Uno Oja) ning Eesti Rahvusraamatukogu. Viimatinimetatu kaudu oleme saanud väga unikaalseid baltisaksa autorite väljaandeid 19.

Restaureering av Birkas herrgård och Nuckö prästgård, om bibliotek och annat

Arbetet i Birkas herrgård är f.n. ytterst aktuellt eftersom verksamheten av Nuckö gymnasium liksom samfundets arkiv och bibliotek står i direkt beroende av detta. Man lyckas inte med att få Birkas herrgård i ordning till i höst. Byggkostnaderna tenderar att bli oöverkomliga. Enligt vårens beräkningar behövdes minst 2 miljoner kronor för att slutföra restaureringen. Problemet diskuterades t.o.m. i Högsta rådet men inte heller där finns det någon hjälp att hämta. Länsstyrelse har för sin del lovat avsätta 100 000 kronor, vilka dock inte kommer att förslå långt. Inte heller de 200 000 svenska kronor, som den svenska affärstidningen Dagens Industri donerade till Nuckö gymnasium, garanterar i bästa fall att bygget inte stoppas helt. Med prästgårdsbyggnaden, som i framtiden skall överlämnas till estlandssvenska museet, är brodskan inte så stor, fast arbetsvolymen där är i själva verket större än i herrgården. Att restaurera hela byggnaden kommer att enligt preliminära beräkningar ta 3-4 år.

Kungabesöket blev på allt sätt en succé trots att man hade brist på tid när det gällde iordningsställandet av omgivningen. Dock kan man framhålla snärröjningen i prästgårdsparken och iordningsställandet av den s.k. gamla kyrkogården. I framtiden borde man fortsätta arbetet på gamla kyrkogården och om möjligt registrera alla gravar där samt kartlägga kyrkogården.

Arbetet med samfundets arkiv och bibliotek är hindrat av den ovannämnda bristen på lokaler. Det saknas möjlighet till att systematisera och exponera samlingar.

Dock håller man på med att sätta ihop bibliotekets samlingar. Med hjälp av det bistånd som vi fick från SIDA har det varit möjligt att skaffa flera mycket värdefulla uppslagsverk och vetenskapliga serier, liksom en del enskilda böcker om såväl estnisk som svensk kultur och historia. Kontakter med Sveriges ledande bokantikariat har varit reguljära. Med sina donationer har flera privatpersoner (härvid måste särskilt Uno Oja i Stockholm framhållas) och Estlands Nationalbibliotek bidragit till bibliotekets skapande. Genom det senaste har vi fått flera

Alustame uut rubriiki "Noarootsi leheküljed". Esimesed kirjutajad on gümnaasiumi ajalooõpetaja, seltsi raamatukogu juhataja Ivar Rütüli ja gümnaasist Mart Laidmets. Toimetus loodab siin edaspidi näha ka gümnaasistide kirjanuslikke kaastöid.

I detta nummer kommer vi med en nyhet - Nuckösidor. De första skribenterna är gymnasiets lärare i historia, chef för samfundets bibliotek Ivar Rütüli och gymnasist Mart Laidmets. Redaktionen hoppas att i framtiden även kunna publicera elevernas litterära bidrag här.

Noarootsi leheküljed • Nuckösidor

sajandist. Rahvusraamatukogu fondidest on tagasi jõudnud ka osa endiseid eestirootsi koolidele ja raamatukogudele kuulunud raamatuid, mis pärast sõda Tallinna koondati, sealhulgas näiteks isegi 19. sajandi alguses trükitud Ruhnu kihelkonnaraamatukogu eksliibrisega kiriku käsiraamatud! Suurim tänu selle eest!

Ivar Rüütli

alldes unika böcker av baltyska författare från 1800-talet. Från nationalbibliotekets samlingar har vi även återfått en del böcker som tidigare tillhört estlandssvenska skolor och bibliotek, vilka efter kriget samlades ihop i Tallinn, däribland t.o.m. kyrkohandböcker med exlibris av Runö sockenbibliotek, tryckta i början av 1800-talet! Ett stort tack för detta!

Ivar Rüütli

DANELLID JA NOAROOTSI

Danellide suguvõsa sidemed eestirootslaste, eriti Noarootsiga, on olnud väga tihedad, kuid praeguseks ei teata nendest siinse rootsluse püsimisest kaasaaidanute mitte eriti palju. See tõttu on see väga huvipakkuv ning uurimist vajav teema.

Kolm tuntuimat siin tegutsenud meestest on keelteadlane Gideon Danell, agronoom Nils Danell ja kirikuõpetaja Sven Danell. Suhete rajajaks oli Gideon Danell, kes tundis suurt huvi Noarootsis räägitava rootsi keele *nuckömáli* vastu. Sel teemal on ta kirjutanud väga huvitavaid raamatuid ja artikleid ning ka oma doktoritöö.

Oma esimesed reisid Eestisse tegi ta aastail 1900-1901. Tema enda sõnul oli see minek teise maailma, kuna ka tolleaegne Venemaa, mille osa siis Eestigi oli, erines märgatavalt ülejäänud Euroopast. Oma reiseideks sai ta toetust Rootsi Akadeemialt. Aeg oli raske, kuid ta suutis oma tööd teha tõsiselt ja tulemusrikkalt.

Pärast Eesti vabanemist 1918. aastal olid Gideon Danell ja tolleaegne Rootsi peapiiskop Natan Söderblom ühel oma reisil Eestisse tulnud mõttele rootslust Eestis veel rohkem toetada. Oli alanud õppetöö Pürksi Rahvaülikoolis ning sinna vajati õpetajaid ja Noarootsi rootslastele oli vaja kirikuõpetajat. Nii pakuti Eestis töötamise võimalust Gideon Danelli vennapoegadele Nils ja Sven Danellile. Nad nõustusid ning Nils Danell asus 1929.a. Pürksis tööle rahvaülikooli rektorina. Aasta hiljem järgnes ka Sven Danell, kellest sai kirikuõpetaja rootsi kogudusele.

DANELLS OCH NUCKÖ

Förbindelserna mellan släkten Danell och estlandssvenskarna, och i synnerhet Nuckö, har varit mycket täta, men för närvarande vet man inte särskilt mycket om i vilken mån detta har bidragit till att bevara den lokala svenskheten. Därför är det ett mycket intressant tema som behöver fortsatt utforskning.

De tre mest bekanta av de män som verkat på Nuckö är språkforskaren Gideon Danell, agronom Nils Danell och kyrkoherde Sven Danell. Gideon Danell som intresserade sig mycket för nuckömålet blev grundläggaren. Om detta har han skrivit böcker och mycket intressanta uppsatser i tidskrifter samt även sin doktorsavhandling.

Sina första resor till Estland gjorde han 1900 och 1901. Enligt honom själv var det en färd till en annan värld för det dåvarande Ryssland, vilket även Estland då hörde till, skiljde sig märkbart från det övriga Europa. Han fick bidrag till sina resor från Svenska Akademin. Det var en svår tid men han utförde sitt arbete seriöst och resultatinsriktat.

Efter Estlands frigörelse 1918 hade Gideon Danell och den dåvarande ärkebiskopen i Sverige Nathan Söderblom under en resa till Estland kommit på tanken att ytterligare stödja svenskheten i Estland. Undervisningen i Birkas Folkhögskola hade kommit i gång och man behövde lärare där, och Nuckösvenskarna behövde en präst. Så bjöds brorsönerna till Gideon, Nils och Sven Danell, på möjlighet att arbeta i Estland. De gav sitt samtycke och Nils Danell började 1929 som rektor vid Birkas Folkhögskola. Ett år senare, 1930 följde också Sven Danell som blev präst i den svenska församlingen.

Noarootsi leheküljed • Nuckösidor

Nende isa oli Skara piiskop Hjalmar Danell, kodune kasvatus oli rangelt kristlik ja perest on võrsunud teisigi kirikutegelasi. Sven Danellgi alustas filoloogiaõpingutega Göteborgis ning jätkas hiljem Uppsalas. 1928 lõpetas ta õpingud ning alustas tööd kirikuõpetajana Skara piiskopkonnas, Källbys. Seal töötas ta kaks aastat ning siis suundus tööle Noarootsi. Tema hoole alla kuulusid lisaks Noarootsi rootslastele ka teistes Harju- ja Läänemaa piirkondades elavad rootslased. Kiiresti omandas ta eesti keele ning 1933, kui vabanes eesti koguduse õpetaja koht, sai ta hingekarjaseks kogu Noarootsi rahvale. Peale selle oli ta aastatel 1930-32 õpetajaks Pürksi Rahvaulikoolis ning 1931-33 Rootsi Eragümnaasiumis Haapsalus. Oma Eestis viibimisest kirjutab Sven Danell väga huvitava mälestusteraamatu "Guldstrand", mida on siiani välja antud vähemalt neljas kordustrükkis.

Aastal 1937 oli Sven Danell sunnitud Eestist lahkuma, kuna kõigilt kirikuõpetajailt nõuti Eesti kodakondsust. Kuna Noarootsi oli tulemas eestimaalasest kirikuõpetaja, Rootsisis oli aga kirikuõpetajaist parajasti puudus, otsustas Sven Danell lahkuda. Juba varem oli lahkunud Nils Danell ning nüüd jätkasid mõlemad tööd Rootsisis. Sven töötas 1938. aastast Källbys, 1941-49 oli juhatajaks Ersta diakonisside täienduskeskuses.

Rootsis elades ei katkenud sidemed eestirootslaste ja eestlastega. Need tihenesid eriti pärast pagulaste saabumist sõja ajal. 1946. aastal, kui anti välja sõjaväevormis Rootsi põgenenud baltlased, oli Sven Danell üks aktiivseid selle vastu võitlejaid. Riigivõimudele tema tegevus ei meeldinud, ta telefoni kuulati pealt ning teda tülitati eba-meeldivate telefonikõnedega. Siiski suutis ta mõne pagulase Inglismaale päästa.

Säilisid ka sidemed eestirootslastega. Nii Sven kui Gideon kirjutasid artikleid "Kustboni", külastati kodukandipäevi. 1940-55 töötas Sven kirikuõpetajana Västra Tunhemis ning 1949 sai ta Skara piiskopiks. Sel ametipostil töötas ta 1969. aastani, mil jäi pensionile. Ta üritas veel külastada Noarootsit, kuid tollastes oludes see ei õnnestunud.

1981 Sven Danell suri. Tema matustel viibis ka Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku peapiiskop eksiilis Konrad Veem ning teisi eesti kirikuõpetajaid. Mõni aasta hiljem suri Nils Danell, kuid selle suguvõsa kontaktid Eestiga pole katkenud.

Ka käesoleva kirjutise jaoks materjali kogumisel on nad mulle palju abi osutanud, mille eest ma olen väga tänulik.

Mart Laidmets

Deras far var Skara biskop Hjalmar Danell, deras uppfostran var strängt kristen och också många andra familjemedlemmar har blivit kyrkogestalter. Sven Danell började med filologistudier i Göteborg och fortsatte senare i Uppsala. 1928 avslutade han sina studier och började arbeta som präst i Skara stift, i Källby. Där arbetade han i två år och flyttade sedan till Nuckö. Han hade under sin omsorg inte bara Nuckösvenskar, utan också svenskar som bodde i andra delar av landskapen Vik (Läänemaa) och Harrien (Harjumaa). Han lärde sig snabbt estniskan och 1933, när prästämbetsposten i den estniska församlingen blev ledig, blev han självavårdare för hela folket på Nuckö. Dessutom var han lärare 1930-32 lärare i Birkas Folkhögskola och 1931-33 i Svenska Gymnasiet i Hapsal. Om sin vistelse i Estland skrev han en mycket intressant minnesbok *Guldstrand* som hittills har utgivits åtminstone i fyra nyupplagor.

1934 var Sven Danell tvungen att lämna Estland, för av alla präster krävdes estniskt medborgarskap. Eftersom det fanns en estnisk präst på väg till Nuckö och samtidigt hade man en stor brist på präster i Sverige, beslöt han att lämna Estland, Nils hade slutat tidigare och båda fortsatte nu sitt arbete i Sverige. Sven arbetade från 1938 i Källby, var 1941-49 ordförande i Ersta Diakonissanstalt.

Även om de bodde i Sverige, avbröts inte deras förbindelser med estlandssvenskar och ester. Kontakterna blev tätare i synnerhet efter ankomsten av flyktingar efter andra världskriget. 1946, då man utlämnade balterna som flytt till Sverige i armé-uniform, var Sven Danell en aktiv motståndare till detta. Statsmyndigheterna tyckte inte om hans verksamhet, telefonen avlyssnades och han fick besvär med obehagliga telefonsamtal. Men han kunde ändå rädda någon flykting till England.

Kontakterna med estlandssvenskarna bevarades också. Såväl Sven som Gideon skrev uppsatser i tidningen *Kustbon*, de besökte hembygdsdagar osv. 1949-55 arbetade Sven som präst i Västra Tunhem och 1949 blev han biskop i Skara. På den posten arbetade han fram till 1969 då han pensionerades. Han försökte också att besöka Nuckö, men under de dåvarande förhållandena lyckades det inte.

Sven Danell dog 1981. Också ärkebiskop av Estlands Evangelisk-Lutherska kyrka i exilen Konrad Veem samt andra estniska kyrkoherdar närvarade på hans begravning. Några år senare dog Nils Danell, men släktens kontakter med Estland har inte upphört.

Även när jag samlade material för den här uppsatsen, fick jag mycket hjälp som jag är mycket tacksam för.

Mart Laidmets

PAKRISAARTEL SUVEL 1992

10. juunil toimus Harju Maakonnaavalitsuse ja Ämari lennuväebaasi juhtkonna vahelisel kokkuleppel käik Väike-Pakrile, et tutvuda kohapeal saare olukorraga. Sellest võtsid osa Harju maavanem Mati Zernand, õigusnõunik Arno Kelnik, Padise ja Vasalemma vallavanemad, allakirjutanu ning saatjatena neli sõjaväelast.

Saarele sõitsime Paldiski sadamast ja randusime Väikekülast natuke põhja pool vana muuli juures (muud randumiskohta praegu ei ole). Läksime jalgsi lääne suunas kuni Gonesilmani, sealt tulime kiriku juurde, edasi Väikekülani ning sealt jõudsime uuesti randumiskohta.

Looduses on tänapäeval kõik teed ja majade asukohad nähtavad. Tee kahe saare vahel on jalgsi ületatav. Saarel elab praegu ainult majakavaht Suurkülas, kus me kahjuks ei käinud. Vene sõdurite poolt mahajäetud kasarmud on rahuldavas olukorras. Pilt kiriku juures oleval kalmistul on aga masendav, paljud hauad on lahti kaevatud ja ristid kõverad. Aga üldine mulje saare loodusest on hea.

Toomas Lilienberg

* * *

Suure elevusega ette võetud reis meie Pakrisaartele kujunes ootamatuks pettumuseks. Oli arvata, et miski ei ole endist viisi. Seda, et majad on varemeis, võisime ju arvata nendest tulekahjudest ja pommidest, mis saari on tabanud, nagu rannarahvas on rääkinud. Plahvatused on olnud nii tugevad, et aknaklaasid on purunenud sealt nelja kilomeetri kaugusel.

Meie reis algas kivisel Vintse rannal Suur-Pakri vastas, saarele astusime Rannakülas Gatnmunskottenil. Meid võttis vastu kõrge pilliroog ja kõrkjastik ning üsna tihe haavamets. Meie käik oli kavandatud nii, et läheme üle silla Väike-Pakrile ja nii me ka tegime, kuigi tee kujunes pikaks ja väsitavaks. Läksime Bigidåkerile ja otsisime üles tee, mille venelased olid teinud, aga kohati oli mets tee üle võimust võtnud, nii et meil tuli minna üle põllu, kus oli küllaltki raske liikuda. Põldudel seisis mõned raketimudelid. Pöörasime Håkaendeni poole, möödusime Mackorist ja nägime midagi ootamatut - see oli pommituspõlügenoon, kus oli suurel hulgal vanarauda ja sügavaid pommilehtreid, väga nukker 15-20-hektariline väli, mis jääb Kurobackast idasse, Bössmisenast lõunasse, Mackorist põhja ja ulatub kuni Vikini.

Kahtlesime, kas edasi minna. Jätkasime ometi, jõudisime Diviki ja Tallkogani vastu Lihlviki. Siin kasvas män-

PÅ RÅGÖARNA SOMMAREN 1992

Besöket på Lilla Rågö ägde rum den 10 juni, enligt en överenskommels mellan Harju länsstyrelse och ledningen av flygbasen i Ämari, för att göra sig bekanta med förhållandena direkt på platsen. I resan deltog Harju landshövding Mati Zernand, justitieråd Arno Kelnik, ordförandena för kommunalstyrelser i Padis och Vasalemma, undertecknad och fyra militärer som följeslagare.

Vi åkte ut till ön från Baltischports hamn och lade till lite norr om Lillbyn vid den gamla piren, eftersom det inte finns någon annan landningsplats idag. Då gick vi mot väst till Gonöga, återvände därifrån till kyrkan och till Lillbyn. Då kom vi åter till vår landningsplats.

Alla vägar och husgrunder är fortfarande urskiljbara. Det är möjligt att till fots ta sig över från den ena ön till den andra. Lilla Rågö bebos av bara fyrvaktaren, som bor i Storbyn, där vi tyvärr inte var. Kaserner, som ryska soldater lämnat efter sig, är i skapligt tillstånd. Men situationen på kyrkogården är deprimerande - flera gravar är uppgrävda och korsen är krökta. Men det allmänna intrycket av öns natur är trevligt.

Toomas Lilienberg

* * *

En resa i stor upprymdhet, blev en okänd besvikelse på våra öar Rågöarna. Ingenting var sig lik, men detta var väntat. Att husen var i ruiner, detta kunde vi gissa oss till, efter bränder och bomber som fälldes över öarna, som berättades av boende efter kusten. Smällarna har varit så kraftiga att fönsterrutor spräckts fyra kilometer därifrån.

Vår resa började på en stenig strand i Nesibin mot Stora Rågö, där vi landsteg på Gatnmunskotten i Åsbin. Vi möttes av vass och säv högtgräs samt aspskog ganska så tät. Vår färd var planerat så att vi skulle gå över bron till Lilla Rågö, vilket vi också gjorde, men vägen blev lång och tröttsam. Vi kom ut på Bigidåkeren, sökte upp den anlagda vägen som ryssarna byggde, men skogen hade på vissa ställen tagit hand om vägen, så vi fick söka oss ut över åkerfälten, som var ganska svårforserad. På åkrarna stod några månfärdsraketer (underförstod). Nu vek vi av mot Håkaenden, passerade Mackor och mötes av en syn som inte var väntat - ett bombmålsfält, med massa skrot, djupa hål, mycket bedrövligt, en yta av 15-20 hektar öster om Kurobacka, söder om Bössmisen och norr om Mackor och fram till Viki.

Nu uppstod en osäkerhet om vi skulle gå vidare. Vi fortsatte dock, kom fram till Divik och Tallkogga ut mot Lihlviki. Här växte tallskog, videsnår och mycket annat.

nimets, pajuvõsa ja palju muud. Kadakad olid kadunud, Lihlviki oli järveks kinni kasvanud. Üle Buskbacka, Daldödi ja Håkaendeni jõudsime sillani. Nüüd tegime Väike-Pakril peatuse, sõime kaasavõetud võilcibu ja puhkasime jalgu.

Jätkasime Väikeküla suunas ja nägime, kuidas sillal kõik lagunenud oli. Olime olnud teel 5-6 tundi ja kell oli viis läbi, kui jõudsime Väike-Pakri kabeli ja surnuaiani. Kabelitom seisis püsti, aga hauad olid lahti kaevatud ja rüüstatud. See oli pilt, kus ei tahtnud oma silmi uskuda. Masenduses ja kurbuses lahkusime surnuaialt ja läksime otse Suurkülani, kuhu jõudsime kella seitsme paiku. Seal viis paat meid jälle Vintse randa, kus ootas õhtusöök ja saun. Olime esimese päevaga maha kõndinud 18-20 kilomeetrit. Järgmisel päeval pidime olema Suur-Pakril.

Kolmapäeval võtsime suuna Kvitstäänile Suur-Pakril ning läksime surnuaiaist ja kabelist mööda. Ka siin olid hauad lahti kaevatud. Kabelivaremeis kasvasid suured pihlakad. Juuli lõpus pidi siin algama surnuaia korrastamine.

Läksime Suurkülasse. Öösel oli sadanud veidi vihma ja rohi oli märg. Me ei olnud arvestanud ka sääskede ja parmudega, nii palju sääski pole kunagi varem olnud. Aegamööda käisime õuelt õuele, kõik oli nii muutunud. Ellu ärkasid vanad mälestused lapsepõlvest, kus kõik oli olnud nii rõõmus. Vaikides läksime edasi, varemed varemete järel, ühest talust teise, saatjais sääsed.

Rannakülas käisin ma üksinda talust talusse. Mis mind ometi imestama pani, et meie suured väljapoole maja ehitatud kivikorstnad Rannakülas ikka alles olid. Nikosi talu määnd seisis nagu mälestus lapsepõlveajast, ka õunapuud ja põldmarjapõõsad olid alles, aga kõik kaevud saarel olid kuivad, neis polnud piiskagi vett. Käisin mõtetes ringi ja mälestustes elasin jälle neis paigus. Unistasin ja püüdsin ette kujutada, kuidas oleks siis olnud, kui me oleksime tänapäevani saanud rahus elada. Sügavalt oma maailma pöördunud, kurvalt ja leinas, aga õnnelikuna, et olin saanud mõne hetke kodus olla, ei tundnud ma valu jalgades, mis olid paistes ja hellad.

Olin meie talu varemete vahel ringi käinud ja ikkagi elamuse saanud. Võib ju hellitada mõtet - näha jälle kord meie õitsvat saart, kus lehmad ja lambad karjas vabalt ringi käivad - ega minu silmad seda ikkagi ei näe. Aga lootus on ikkagi meie lohutus.

Herbert Stahl

* * *

Juuli lõpul ja augusti alguses käis veel üks rühm Pakril. Põhiliselt põlised pakrilased ja nende Rootsisis sündinud lapsed, aga ka Kurkse rahvast ning sekka mõni eestlane.

Enarna hade fösunnit, Lihlviki hade blivit till insjö. Över Buskbacka, Daldödi och Håkaenden kom vi fram till bron. Vi tog nu rast på Lilla Rågö, åt våra medhavda smörgåsar, vila benen.

Sedan bar det av mot Lihlbin där vi kunde se att allt i Bryggväg (brygga) var förfallet. Klockan hade passerat fem, vi hade varit på väg 5-6 timmar då vi kom fram till kapellet och gravgården på Lilla Rågö. Tornet till kapellet står upprätt, men gravarna är skövlade uppgrävda, en syn som inte fick vara sann. I sorg och vemod lämna vi gravgården och gick rakt mot Storbin dit vi kom vid sju-tiden. Där mötte oss båten och tog oss tillbaka till utgångspunkten Nesibin för middag och bastubad. Vi hade tillryggalagt 18-20 kilometer den första dagen. Nästa dag skulle vi till Stora Rågö.

Onsdagen bar det i väg till Kvitstään Stora Rågö, passerade gravgården och kapellet. Även här var gravar uppgrävda. Stora rönnar stack upp ur kapellruinen. En upp rustning av gravgården skulle påbörjas i julimånadsslut.

Färden gick mot Storbin. Natten mot onsdagen hade fallit lite regn, så gräset var blöt. Något vi inte räkna med var myggen och bromsen, har aldrig varit med om så mycket mygg som nu. I sakta mak gick vi från gård till gård, allt såg så förändrat ut. Gamla minnen väcktes till liv, från barndomen, då allting var så roligt. Tyst och stilla gick vi vidare, passerade ruin efter ruin, från gård till gård, med myggen som sällskap.

I Åsbin vandrade jag ensam från gård till gård. Vad som ändå förvånade mig var att de stora skorstenarna som var byggda på utsidan av husen, stod kvar. i Åsbin. Tallen i Nikos-gården stod kvar som minne från min barndoms-tid, äppelträd och åkersbärsbusken fanns kvar, men alla brunnar på öarna var torra, fanns inte en droppe till vatten. Ja gick i tankar, i minnen levde jag därstedes, drömde och försökte fantasera, hur det skulle ha varit om vi hade haft leva i fred fram tills i dag. Djup sjunken i en värld, bedrövad och sorgsen, men ändå glad över att få vara hemma en stund, kände jag inte smärta i benen, som var svullna och värkte.

Jag hade ändå fått uppleva något, vandrat runt bland gårdens ruiner. Att en dag åter få se vår ö blomma med betande djur som kor och får gå fritt, är en tanke vi kan leka med, som knappast i min tid kan bli verklighet. Hoppet är ändå vår tröst.

Herbert Stahl

* * *

I slutet av juli och början av augusti besökte ytterligare en grupp människor Rågö. Det var i huvudsak f.d. rågöbor och deras barn, som är födda i Sverige, men också folk från Korkis samt någon enstaka est.

Suur-Pakri surnuaial ja kabelis alustati korrastustöid. Surnuaial käis võsaraiumine, pool surnuaeda on välja puhastatud. Kabelivaremetest raiuti välja pihlakad, et nende juured ei saaks kabelit edasi lagundada. Püüti ka puhastada kabeli põrandat, aga selleks tuleb teinekord vajalike tööriistadega uuesti minna. Kui saab kõik kannud välja juurida, siis võib valada uue põrand. Vana tsementpõrand on kohati veel terve, ainult altari juures tuleb rohkem tööd teha. Kabeli müürid tahavad kindlustamist. Hea oleks, kui juba sel sügisel saaks nii palju töid teha, et talv edasi ei lõhuks.

Nagu eespool lugeda oli, käisid Väike-Pakril ka Harju maavanem ning Padise ja Vasalemma vallavanemad. Aga ikkagi pidi maavanem oma valdusele minekuks Vene sõjaväelt luba küsima! Miks? Sest ta ei tahtnud pommirunnaku alla sattuda. Jaa, Vene lennuvägi pommitab iseseisva Eesti saari! Viimane pommitamine oli juulikuus, nädal enne olevipäeva. Sellest süttis Pakri saartel mets ja mitmed asjaolud viitavad, et ka Vihterpalu väga suur metsatulckahju sai alguse sellest pommitamisest. Kui see ei ole väljakuulutamata sõda Eesti vastu, siis mis see on?

Vene sõjalaevastik lõhub Eesti vetes meremärke ja majakaid. Eittekäändeks tuuakse, et Eesti ei maksvat Vene sõjaväele maksu. Kui see ei ole sõda Eesti vastu, siis mis see on? Pealegi veel kiviaegne barbaarne sõda - võt-sin sinu majad ja maad endale, nüüd maksa mulle andamit. Kui ei maksa, siis põletan su põllud ja metsad ning purustan su maad ja majad. Kas sellist barbarit tohivad Lääne-Euroopa riigid endale partneriks võtta?

Eestil on täielik õigus Venemaa rahvusvahelisse kohusse kaevata ja kontributsiooni nõuda. Igalt Vene poliitikut aga, kes rahvusvahelisse seltskonda püüab tulla, tuleks aru pärida Vene sõjaväe kuritegude kohta isescisvas Eestis.

Ain Sarv

På kyrkogården på Stora Rågö och i dess kapell satte man igång med att iordningställa platsen. På kyrkogården pågick snårröjning, halva kyrkogården står öppen igen. I kapellsruinerna röjde man bort rönträden för att deras rötter inte skulle fortsätta att förstöra kapellet. Man försökte också röja rent på kapellgälvet men för detta måste man återvända en gång till med alla nödvändiga arbetsredskap. När alla stubbar brutits upp blir det möjligt att gjuta ett nytt golv. Det gamla cementgolvet är till stora delar fortfarande helt, bara direkt vid altaret behövs lite mer arbete. Kapellet's murar behöver förstärkning. Det vore bra om man redan i höst fick gjort tillräckligt med arbete så att vintern inte kan fortsätta sitt förstöringsarbete.

Som det framgick av den föregående artikeln besökte Lilla Rågö också av Harriens landshövding och kommunalordförandena i Padis och Vasalemma. Men för att besöka denna del av sitt län fick landshövdingen be de ryska militären om tillstånd. Varför? För att inte ville råka för ett bombanfall. Ja, Ryskt stridsflyg bombarderar det självständiga Estlands öar! Det senaste bombanfall- et genomfördes i juli, en vecka före olsmässa. Detta tän- de skogen på Rågöarna och en rad omständigheter pekar på att även storbranden i Vippal fick sin början av denna bombning. Vad är detta om det inte är ett oförklarad krig mot Estland?

Ryska flottan förstör sjömärken och fyrar i estniskt vatten. Som förevändning säger man att Estland inte betalar någon avgift till den ryska militären! Om detta inte är ett krig mot Estland, vad är det då i så fall? Och det rör sig om ett barbariskt stenålderskrig - jag har tagit ifrån dina hus och dina marker, nu måste du också betala skatt till mig. Om du inte gör det, då sätter jag dina åkrar och skogar i brand och förstör dina marker och hus. Får västeuropeiska länder godta en sådan barbar som partner?

Estland har all rätt att stämna Ryssland inför internationell domstol och kräva skadestånd. Men av varje rysk politiker, som försöker komma med i det internationella politiska livet, borde man kräva en förklaring till den ryska militärens brott i det självständiga Estland.

Ain Sarv

- Väike-Pakri kabeli varemed
- Ruiner av Lilla Rågös kapell

KOLM KÜLALISKOORI

Selle aasta mais sai Tallinna Rootsi-Mihkli kogudus ainulaadse muusikaelamuse. Kolme erinevat jumalateenistust sisustasid rootsikeelsed koorid.

St. Mikaeli kogudus Vårby Gårdis on meie sõpruskogudus Rootsis. Nende kirik asub Huddinge kommunis, Stockholmi kesklinnast lõuna pool. Koguduse esindajad on meid juba varem kolmel korral külastanud, nüüd aga tulid nad terve kooriga, tuues kaunist muusikalist külastust. Koor on suhteliselt noor, see loodi napilt kaks aastat tagasi, kuid kahe noore muusiku, koorijuhi Kristina Wessmani (kes on ka imehea laulja) ja kantori Peter Nätterlundi juhtimisel on ta saavutanud arvestatava taseme. Koor esines Tallinnas kahel korral - 9. mail Kodulinna majas ja 10. mail Nõmme Rahu kirikus, kus toimus ühine jumalateenistus Rootsi kombestiku järgi.

Turu Rootsi Koguduse koor on suuremate kogemustega, ta laulab Harry Dahlströmi juhtimisel juba 18 aastat. Turu koor esines meie jumalateenistusel Nõmme Rahu kirikus 17. mail, kusjuures ka jutlustaja oli soomerootslane - kaplan Gustav Granvik Hanköst. Kuigi buss vedas alt, tuli koor ikkagi kohale, kasutades selleks viit taksot. Kohusetundlikkuse musternäide!

Kolmas koor oli "Chor All" Umeåst ja selle esinemine oli seotud ühe kordumatu sündmusega. 31. mail, esimest korda pärast 48-aastast vaheaega, toimus Rüütli tänaval, vanas Rootsi-Mihkli kirikus, hardushetk. Kuulajad istusid küll hädapärastel pinkidel ja põrandki oli üksnes ajutiselt võimlemismattidest vabastatud, kuid see ei vähendanud pidulikkuse meeleolu. Eriti siis, kui norra näitsik, kes oli kooriga kaasas, hakkas a capella vaimulikke rahvalaule laulma, tundus nende ridade autorile, nagu jookseksid sipelgad üle selja. Olgu ta tänatud, samuti suupillimängija Greger Ottosson ja terve koor Evan Erikssoni juhtimisel, kes pakkus unustamatu elamuse. Lisäüllatuseks oli aga kiriku suurepärase akustika.

Üks laul kõlas kõigi kolme koori esituses. See algab sõnadega: "On kevadine rohelus nüüd katnud orud, aasad". Vaevalt oli see kokkusattumus lihtsalt juhuse määrg. Kevad ei olnud tulnud üksnes looduses, loodame muutusi ka koguduse elus.

Kullo Remme

TRE GÄSTKÖRER

Maj månad bjöd svenska S:t Mikaelsförsamlingen i Tallinn på en enastående musikalisk upplevelse. Det var tre svenska körer som uppträdde vid olika gudstjänster.

S:t Mikael's församling i Vårby Gård är vår vänförsamling i Sverige. Deras kyrka ligger inom Huddinge kommun, söder om Stockholm. Församlingens representanter har besökt oss vid tre tidigare tillfällen, men nu kom de med hela kören och en vacker musikalisk present. Kören är förhållandevis ung, den grundades för knappast två år sedan, men under ledningen av två unga eldsjälar, körledaren Kristina Wessman (samtidigt en utmärkt sångerska) och organisten Peter Nätterlund, har den uppnått en tämligen hög standard. Kören framträdde i Tallinn vid två tillfällen - den 9 maj i "Hemstadshuset" och den 10 maj i Nõmme Fridskyrka, där vi firade en gemensam gudstjänst på svenskt sätt.

Åbo Svenska Församlingens kör är mer erfaren, den verkar under Harry Dahlströms ledning redan i 18 år. Kören sjöng vid vår gudstjänst den 17 maj i Nõmme Fridskyrka, där också predikanten var finlandssvensk, kaplan Gustav Granvik från Hangö. Fastän bussen aldrig kom, kom kören ändå fram - med fem taxi. Ett utmärkt exempel på pliktänsla!

Den tredje kören - *Chor All* från Umeå - uppträdde i samband med ett unikt evengemang. Den 31 maj, för första gången på 48 år firades en andaktsstund i den gamla S:t Mikaelskyrkan på Riddargatan. Åhörarna satt visserligen på provisoriska bänkar och golvytan var bara tillfälligt befriad från gymnastikmattorna, men detta förminskade på inget sätt den högtidliga stämningen. Särskilt när den norska sångerskan, som följde med kören, sjöng några andliga folksånger *a capella*, kände undertecknad kalla kårar efter ryggen. Ett varmt tack till henne, till munspelaren Greger Ottosson, till kören under Evan Erikssons ledning - för den oförglömliga upplevelsen. Och en överraskning till - den utmärkta akustiken i kyrkan.

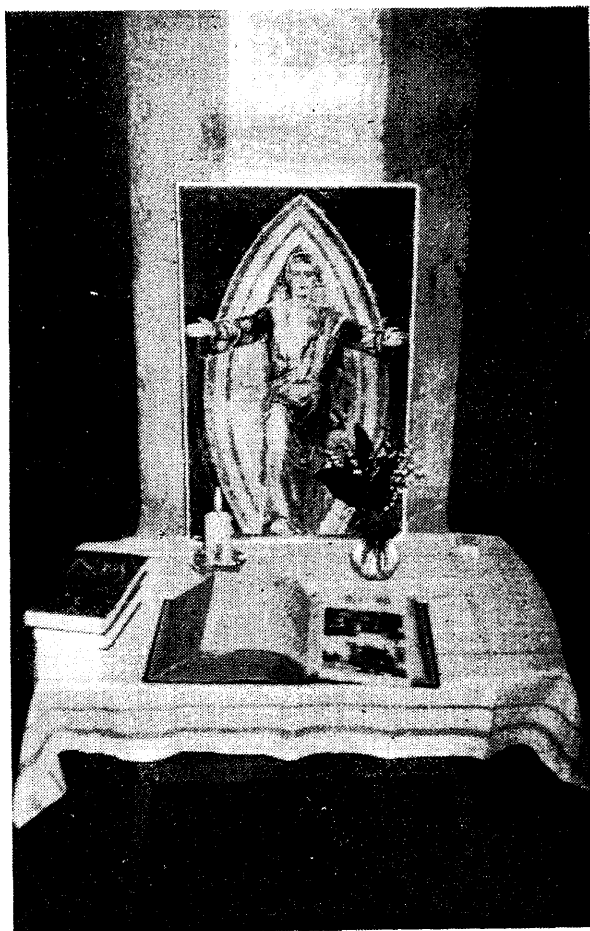
Det var en sång som sjöngs av alla tre köerna. Den börjar så här: "En vänlig grönskas rika dräkt har smyckat dal och ängar". Knappast var detta sammanträffande en slump. Det var vår inte bara i naturen; vi hoppas på också i församlingens liv.

Kullo Remme

- Värby Gårdi Mihkli kiriku koor lahkumiskohvil.
Keskel kantor Peter Nätterlund ja koorijuht Kristina Wessman.
• *S:t Mikaeliskör från Värby Gård på avskedskaffet. I mitten kantor Peter Nätterlund och körledare Kristina Wessman.*
- Turu rootsi koguduse koor Nõmme Rahu kirikus.
• *Åbo svenska församlingens kör i Nömme Fridskyrkan.*
- "Chor All" Umeåst Evan Erikssoni juhtimisel Roots-Mihkli kirikus kontsert-jumalateenistusel.
• *Chor All från Umeå under Evan Erikssons ledning vid musikgudstjänsten i S:t Mikaelskyrkan.*
- Kuulajate hulgas esimeses reas koguduse vanema Toomas Lilienbergi kõrval on Roots'i suursaadik Lars Grundberg koos poja ja abikaasaga ning kultuuriatašee Hans Lepp pisitütrega.
• *Bredvid församlingens ordförande Toomas Lilienberg i första rad sitter gäster - ambassadör Lars Grundberg med sin fru och son samt kulturattaché Hans Lepp med sin lilla dotter.*
- Jumalateenistuse ajaks oli üles seatud väike ajutine altar.
• *Den lilla improviserade altaren i S:t Mikaelskyrkan.*

Foto: Hjalmar Märskä

Annetused • Gåvor

Seltsile • För Samfund:

K. Sandelius Lennartson	180 SEK
Annika Lillemets	80 SEK
Sven Söderblom	135 SEK

Rootsi keele õpetamiseks • För svenskundervisning:

Strängnäs kvinnoförbund	1200 SEK

"RONOR-i" väljandmiseks • För utgivning av RONOR:

Bruno ja Ija Hasselblatt	100 DM

Töövahendeid • Redskap och hjälpmedel:

Eesti Rahvusraamatukogu

Raamatuid, ajalehti, ajakirju • Böcker, tidningar, tidskrifter:

Svenska Odlingens Vänner
 Riksföreningen Sverigekontakt
 Svenska Folkskolans Vänner
 Estlandsvännerna r.f.
 Svenska Institutet
 Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien
 S:t Mikaelkör från Vårby Gård
 Uno ja Veli Oja
 Arne Olsén
 Raimo Raag
 Eesti Rahvusraamatukogu

ja palju-palju teisi • och många, många andra!

AITÄH! • TACK!

- Folke Nilsson Leevi Reinaru Slöta koguduse kingitusi üle andmas.
 • Folke Nilsson överlämnar till Leevi Reinaru gåvor från Slöta församling.

Foto: Fred Jüssi

KROONIKA

■ Rootsi kuningapaari külaskäigu aegu oli Noarootsis külas Slöta koguduse õpetaja Folke Nilsson koos abikaasa Öiega, kes on Noarootsi koguduse endise õpetaja Sven Danelli tütar. Peeti läbirääkimisi kogudustevaheliste sõprussidemete üle. Noarootsi kirikus andis Folke Nilsson kogudusele kingituseks Slöta kiriku pildi ja kütünlajala.

■ Endised pakrirootslased ja Haninge elanikud korraldasid maikuu alguses teise abisaadetise seltsi Tallinna piirkonnale ja Rootsi-Mihkli kogudusele, põhiliselt rõivaid ja jalanõusid, aga ka toiduaineid. Eriti vanainimestele ja lastega peredele oli sellest väga palju abi. Aitäh!

■ Gümnaasiumi teine klass oli kevadel kolmenädalasel keelepraktikal Rootsis. Sellega jätkus ühisprojekt SOV-ga, mida toetab SIDA. Kümme gümnaasisti oli keelepraktikal Soomes.

■ Juulikuu neljandal nädalal olid Hiiumaal külas hiiurootslaste järeltulijad Rootsis. Koos rootslaste kohapealse järeltulijatega, kes küll on kõik eestistunud, meenutati rootslaste vanemat ja hilisemat ajalugu Hiiumaal. Jörgen Hedman aitas kohalikke suguvõsaurijaid. Pühapäeval oli Reigi kirikus jumalateenistus.

■ 29. juulil tähistati olevipäeva. Jumalateenistusele Vormsi Püha Olavi kirikus olid saabunud Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku peapiiskop Kuno Pajula ja Stockholmi piiskop Henrik Svenungsson, Rootsi suursaadik Lars Grundberg abikaasaga ja Djurö koguduse esindajad. Kohal olid ka kõik Lääne-Eesti praostkonna õpetajad ja laulis Haapsalu Jaani koguduse noortekoor. Pärastlõunal oli kirikus veel kontsert-jumalateenistus, kus mängisid rootsi viiuldajad Göran ja Simon Mäele. Öhtul tantsis kiipeplatsil "Kuljus".

■ Suvel viibis Noarootsis keelepraktikal Uppsala ülikoolis soome-ugri keeli õpiv David Bergström. Lisaks oma keeleõpingutele aitas ta Ivar Rüttilil katalogiseerida ja korda seada seltsi teaduslikku raamatukogu.

■ Selts on saanud Haapsalus endale ruumid üürida. Aadress on Lahe tänav 10, teine korrus, naabriteks Ridala vallavalitsus ja Hoiupank. Uutes ruumides saab korraldada väiksematele rühmadele keeletunde, käsitööõhtuid ja muud. Naabritega kokku leppides saab loodetavasti kasutada ka saali, kuhu mahub ka terve vanematekogu. Üks terve sein on seinakappe raamatute jaoks. Uues kohas on ka telefon: 4-42-56.

KRÖNIKA

■ Under det svenska kungaparets besök i Estland vistades i Nuckö Folke Nilsson, präst vid Slöta församling tillsammans med sin fru Öje, dotter till Sven Danell, tidigare präst vid Nuckö församling. Det hölls förhandlingar om samarbete mellan församlingarna. I nuckö kyrka överlämnade Folke Nilsson till församlingen ett ljusstake och en tavla föreställande Slöta kyrka.

■ Rågöbor och rikssvenskar i Haninge skickade i början av maj andra hjälpsändning till Samfundets Tallinnavdelning och den svenska S:t Mikaelsförsamlingen. Sändningen innehöll huvudsakligen kläder och skor, men även livsmedel. Det var en stor hjälp säskilt till de äldre och barnfamiljer. Tack!

■ Årskurs 2 vid Nuckö gymnasium var under tre veckor på språkpraktik i Sverige i våras. Därmed fortsatte samprojektet med SOV, som stöds av SIDA. Tio gymnasieelever var på språkpraktik i Finland

■ Under fjärde veckan i juli vistades på Dagö svenskbybornas ätlingar från Sverige. Tillsammans med svenskätlingar från orten, som dock blivit ester till sitt språk, mindes svenskarnas äldre och nyare historia på Dagö. Jörgen Hedman hjälpte ortens släktforskare. På söndagen hölls gudstjänst i Röicks kyrka.

■ Den 29 juli firades Olsmässa. Vid högmässan i Ormsö S:t Olai kyrka närvarade Kuno Pajula, ärkebiskop vid Estlands Evangeliska Lutherska Kyrka och Henrik Svenungsson, biskop i Stockholms stift, Lars Grundberg, Sveriges ambassadör i Estland med sin fru och representanter för Djurö församling. Bland de närvarande fanns också alla präster i Viks prosteri, Hapsals Johannesförsamlings ungdomskör medverkade med sång. På eftermiddagen hölls ytterligare en musikgudstjänst med svenska violinister Göran och Simon Mäele. På kvällen uppträdde dansgruppen "Kuljus" med dans på festplatsen.

■ På sommaren vistades David Bergström, som studerar finsk-ugriska språk vid Uppsala universitet på språkpraktik i Nuckö. Vid sidan av språkstudier hjälpte han Ivar Rüttil vid katalogiseringen och iordningställandet av Samfundets vetenskapliga bibliotek.

■ Samfundet har fått möjlighet att hyra lokaler i Hapsal. Adressen är Lahe-gatan 10, 1 tr. Våra grannar är Röthel kommunstyrelse och Sparbanken. I de nya lokalerna kan man hålla språklektioner för mindre grupper, ordna slöjdvällar m.m. Vid överenskommelse med grannarerna blir det förhoppningsvis också möjligt att använda salen, där hela de äldstes råd kan få plats. En av väggarna är klädd med bokskåp. I de nya lokalerna finns det också telefon: 4-42-56.

ÖNNESOOVID

Astrid Melis 8. juuli 65
 Alfred Rajasalu 11. juuli 75
 Aino Sommerman 16. juuli 55
 Elfrida Sceman 12. august 50
 Kullo Remme 13. august 50
 Benita Åkerlund 15. september 60

LYCKÖNSKNINGAR

Silvia-Leontine Joon 25. september 60
 Elly Nordström 29. septembril 65
 Ulla Landman 10. oktoobril 50
 Inessa Kingi 11. oktoobril 85
 Elvi Vernomasing 16. oktoobril 65

"RONOR-i" talitus palub vabandust, kui mõni tellija pole oma ajalehte postiga saanud ning palub andestada võimalikud vead aadressis või adreassaadi nimes. Võib juhtuda, et käsitsi kirjutatud tellimiskaarti pole suudetud korrektselt välja lugeda. Palume sellest meile kirjutada ning teatada ka võimalikest aadressimuutustest.

Expeditionen beklagar om någon prenumerant ännu inte fått sin tidning och ber att visa överseendet med eventuella fel i adress eller namn på adressetiketten. Det kan hända att man inte kunnat läsa de handskrivna inbetalningskortet korrekt. Skriv gärna och meddela oss om saken. Var vänliga och informera oss också om eventuella adressförändringar.

NB! Seltsi aadress on muutunud. Saime endale Haapsalus telefoniga ruumid üürida.

NB! Postkastiaadressi palun praegu mitte kasutada, kuna see ei ole usaldatav.

NB! Samfundets aadress har ändrats. Vi har fått hyra lokaler i Hapsal med telefon.

NB! Var goda och använd tillfälligt inte vår postboxadress för den har blivit osäker.

Eestirootslaste Kultuuri Selts Samfundet för Estlandssvensk Kultur

Lahe 10, EE-3170 Haapsalu, EESTI - ESTLAND
Telefon-telefax: (+ 7 014 47) 4-42-56

Annetused eesti kroonides: Gåvor i estniska kronor:
arve nr.161101 / 606 konto 161101 / 606
Lääne-Eesti Pangas i Västra Eslands Bank

Annetused välisvaluutas: Gåvor i utländsk valuta:
arve nr. 178 099 791 konto 178 099 791
Svenska Handelsbanken i Svenska Handelsbanken

Ajaleht RONOR Tidning

Väljaandja: Eestirootslaste Kultuuri Selts
Utgivare: Samfundet för Estlandssvensk Kultur

Toimetuse aadress: Gonsiori 34-19
Redaktionens aadress: EE-0001 Tallinn
EESTI / ESTLAND
telefon (+7 014 2) 42 61 63

Toimetaja Ain Sarv
Redaktör

Tõlkijad Mare Luts, Lia Peet,
Översättare Enno Turmen, Bo Olsson, Kullo Remme

Ilmar Nykopensius

◇ 21.04.1924

† 19.07.1992

Eestirootslaste Kultuuri Selts
ja Rootsi-Mihkli kogudus
mälestavad oma liiget
ja avaldavad kaastunnet omastele.

Samfundet för Estlandssvensk Kultur
och svenska S:t Mikael's församling
sörjer sin medlem
och uttrycker sin medkänsla till hans anhöriga.

TELLIMINE EESTIS:

Aastakäik 1992 maksab 12 krooni, üksiknumber 2 krooni.
Tellimised saata rahakaardiga aadressil
Lahe 10, EE-3170 Haapsalu
Rahakaardil peab olema tellija täpne postiaadress ja
märkus "RONOR".

PRENUMERATION I SVERIGE:

Årgång 1992 kostar 120 SEK, lösnummer 20 SEK
Adress: RONOR, c/o Svenska Odlingens Vänner
Vikingagatan 25 1/2 tr ned, 113 42 Stockholm
Konto: Postgiro 745405-1

PRENUMERATION I FINLAND:

Årgång 1992 kostar 90 FIM, lösnummer 15 FIM
Adress: RONOR, c/o Svenska Folkskolans Vänner
PB 198, 00121 Helsingfors
Konto: 10066788 i Postbanken, Helsingfors